

Sto let. K otázce přesahů československého a českého komunistického hnutí

Jiří Malínský

„Odvracet se od socialismu, protože tolik jednotlivých socialistů lidsky neobstojí, je stejně absurdní, jako byste nechtěli jet vlakem proto, že se vám nelíbí obličej průvodčího.“

George Orwell

Uplynulo sto let od vzniku a založení československého a českého komunistického hnutí. Patřilo a patří do dějinného širokého socialistického proudu. V uplynulých dobách to bylo třaskavé téma vnitrosocialistického dialogu. Vně dělnického hnutí byl komunismus zčásti zdémonizován, zčásti historicky zpochybnil sám sebe. Historická paměť, hlavní hodnototvorná složka společenského vědomí, je až povážlivě deformována a dnes jsme svědky paradoxního návratu k převažující černobílé optice někdejší Komunistické internacionály - ale zprava. Jako by se zapomnělo na skutečnost, že komunismus náleží do tradice protihitlerovských Spojených národů a vydatně se spolupodílel na porážce zemí fašistické Osy. Jeho odkaz je však podstatně členitější a důsažnější jak v dobrém a pokrokovém, tak v zpátečnickém a problematickém ohledu. V tomto zamyšlení se pokusím o postižení nosných momentů dnes stoleté historie a osvobození ze zajetí černobílých optik.

Úvod

Vznik moderního socialismu před více než dvěma sty lety byl vyvolán strmě obludnými rozdíly mezi přepychem vládnoucích, snesitelným životním údělem těch, kteří jim sloužili, a strádáním těch drtivě většinových ostatních. Galeje, vyhnanectví, útrpné právo, poddanství, nevolnictví, podmínky, které svou nelidskostí jsou dnes nepředstavitelné. Dnes z nich zbývají historické a filozofické studie a monografie, starší filmy a romány na pomezí realistického a romantického přístupu.

Tyto prvky a kritéria přežily, v zásadě nepatrně změněny, jak si na konci svého života uvědomil František Palacký, i do druhé průmyslové revoluce. Dělník této doby byl

sužován neúprosnou pracovní dobou, zděděnou z dob feudálního strádání, a v počátcích klasického liberalismu znemožněním lidství vsutku plného života. K tomu přistupovala obydlí připomínající spíše vězeňské cely - často přeplněná - a vnucované tovární obchody nabízející nekvalitní zboží za nadsazené ceny. Často to nebyli lidé, spíše se jednalo o jejich hrůzné podoby. Byli to dělní lidé Zolova *Germinalu* nebo Engelsova *Postavení dělnické třídy v Anglii* či Bráfových *Poměřů dělnické třídy v severních Čechách*.

Teprve postupné zkracování pracovní doby z 14 - 16 - 18 hodin denně na 10/11 - 13/14 hodin a pokroky v technologiích umožnily spolu s šířením novin a pokračováním v tovaryšských cestách postupný vznik socialistických duchovních a politických vůdcovských špiček. Ani liberálové nebyli černobílí. Jména nejvýraznějších Marx, Engels, Kautsky, Masaryk, Bráf a řada dalších vplývala postupně do formujícího se hnutí. Zpočátku bojovalo o holou legalitu, základy programu, organizace a v rodící se odborové rovině i o požadavky sociální, pracovní bezpečnostní, mzdové, bytové, zdravotní a pojišťovací. V rodícím se hnutí se od počátku začaly formovat dvě základní linie: socialistická a komunistická; přetrvávala potomkyně konspirativního období úsvitu občanské Evropy třetí anarchistická.

Základní spor se týkal cesty k velmi mlhavému cíli - ideální společnosti zlatého věku a všestranné a naprosté harmonie, v níž by byla odstraněna nerovnost, zloba a křivda. Triáda Velké francouzské revoluce *volnost - rovnost - bratrství* (dnes reformulováno jako svoboda - spravedlnost - solidarita) samo o sobě naznačuje *meze* tohoto obsahu dané jeho mlhavostí. Mýtus jistoty - spolu s dosažitelným ideálem historických forem sociálního, socialisticky modifikovaného státu - byl jedním ze střetů vnitrohnutevních sporů; jejich druhým polem se stala cesta k jeho dosažení.

Tyto spory měly svůj historický vývoj. Socialistické křídlo zpočátku svádějící střet s anarchistickým bylo v míře své úspěšnosti přímo úspěšné v závislosti na míře demokratičnosti a současně bídy a utrpení; jeho základnou bylo kvalifikované dělnictvo a organizačně souviselo se sítí hospodářských, čtenářských a tovaryšských organizací. Anarchisté byli potomky spikleneckých společností Mladé Evropy z první poloviny předminulého století. Snili o světě komun, nazývaných také mj. falanstery a jejich čas nadcházel v bonapartistických režimech a v počátcích prvních moderních

demokracií. Deformování a porušování i dobového zákona a zákonnosti bylo přímou příčinou spolu s vystupňovanou bídou jejich individualistických bojů provázených atentáty, expropriacemi a dalšími teroristickými či terorismu se blížícími akty. Sen o světě plném svobodných obcí pomíjel *uskutečnitelnost* proklamovaných základních teoretických i hospodářských předpokladů a u této větve potomků utopických socialistů neměl šanci ani na přibližnou realizaci.

V obou křídlech mladého moderního socialismu byly schopné hlavy a nebyla nouze o dobrou vůli. Moderní, dnes již více historický socialismus se rodil mezi lety 1848 - 1864, tj. od vrcholného roku 1848 evropských liberálních revolucí (revolučního cyklu, *věku revolucí*) 1789 - 1871 až k založení Socialistické internacionály (1864). Spor, který charakterizuje toto hnutí - *socialismus a komunismus* - , výrazně spoluurčoval První Internacionálu a vedl vlastně k jejímu rozpadu r. 1876. Marxovým hlavním protivníkem byl Rus Michail Bakunin a jeho anarchistické tendence. Oč houževnatěji vystupoval proti pevné organizační struktuře a autoritám, o to se ve skutečnosti autoritářštěji choval a jednal. Mnoha rysy svého jednání tento osobitý narodnický šlechtický exulant předjímal své budoucí ruské komunistické pokračovatele. Určité prvky těchto hodnot najdeme i u zakladatelské osobnosti ruského marxismu, Leninova učitele sociálního demokrata Georgije Plechanova a jeho první ruské marxistické skupiny *Osvobození práce*, která vznikla z narodnického hnutí r. 1883 ve švýcarském exilu. Pohlédneme-li blíže na Marxe a Engelse, zjistíme, že komunizující a socializující tendence se také v jejich díle i životě střídají a prolínají. Engels tuto tendenci vysvětloval motivy plynoucími z naděje na úspěch revoluční činnosti a mírou prosaditelné demokratičnosti v té které zemi evropského civilizačního okruhu. Asi takto lze shrnout resume ne příliš jeho zmiňované politické závěti z r. 1895.

Naivní víra v relativně blízkou dosažitelnost ideálu provázela i české socialistické dělnické hnutí před první světovou válkou. Nicméně byly zakládány buňky připomínající možnou budoucí společnost - družstva, zpočátku hlavně spotřební a obchodní, hospodářské zázemí, tisk, postupně nastupovala výstavba stranických Lidových či Dělnických domů. Ve dvacátých a třicátých letech minulého století se začaly formovat *prvky socialistického životního stylu* - koldomy, koncepty sociálních bytů, úvahy o spravedlivém dělení vytvořené nadhodnoty, o zpřístupnění vzdělání pro všechny na základě rovnosti, ale při zachování či zlepšování stávající kvality;

! argument

nejvíce byly koncentrovány na půdě Socialistické internacionály třetího období - meziválečné Socialistické dělnické internacionály. Zejména ve dvacátých letech se objevovaly i v Sovětském svazu (1922 - 1991) dříve, než na ně dopadly těžké okovy stalinské fakticky polofeudální diktatury.

Mnohé z tohoto hlediska může objasnit dramatický průběh první světové války až biologicky ohrožující životy tehdejších Evropanů stejně na západě a východě tohoto našeho kulturně vymezeného světadílu a bouřlivé spory, které to vyvolalo v dělnickém socialistickém hnutí. Do té doby se v hnutí předpokládalo, že nástup socialistické společnosti, společnosti skutečné volnosti, rovnosti a bratrství, je věcí značně vzdálené budoucnosti a objevily se - s pomíjením perzekucí všeho druhu - *první známky integrace hnutí do postupně nastupující pozdně kapitalistické společnosti* (zejména v Západní Evropě). Situaci ovšem značně změnilo vypuknutí už zmíněné první světové války.

1. Profilování globálního komunistického hnutí

Problematické, ale nepopiratelné jistoty Evropy na počátku minulého století (doba velkých válečných konfliktů končila přechodně zhruba v sedmdesátých letech XIX. století) byly předznamenány konflikty na Balkáně a rakousko-uherskou anexí Bosny a Hercegoviny; situace spěla k masivnímu válečnému konfliktu o přerozdělení světa mezi kapitalistickými velmocemi. Sarajevské výstřely na počátku léta 1914 vedly do září tohoto roku krok za krokem k vypuknutí *první světové války*, v níž proti sobě stála dvě seskupení těchto velmocí: střeoevropské Ústřední mocnosti (Berlín, Vídeň a Istanbul) a Trojdohoda (Londýn, Paříž a Petrohrad). Optimistická očekávání předpokládající konec války do konce prvního válečného roku záhy uvázla po prvních německých ofenzivních náběžích na západní frontě od podzimu v statických zákopových konfrontacích; tato tendence ještě zesílila od podzimu roku 1915. Krvavé, doposud neznámé přepočtené oběti, které si tyto statické boje vyžádaly, ještě krutěji postihovaly týlové civilní obyvatelstvo; od plných hrnců egyptských začalo nucené vyhledávání tenčících se potravinových přídelů a velice záhy se omezily i disponibilní energie. Muži v produktivním věku skončili ve válečném *mlýnku na maso jako potrava pro děla* a na uvolněná místa v týlu nastupovaly volky nevolky ženy, často matky početných rodin. I do bytů a rodinných domů středních vrstev se

začal šířit hlad a nouze. Naopak bytněl venkov: za rodinné drahocennosti nabízel maso, mléko, máslo, ovoce, zeleninu. Nejvíce postiženy byly chudinské, zejména dělnické vrstvy a bídě odměňovaný agroproletariát (případně poloagroproletariát.) Těžce otřeseny a postiženy byly i střední městské vrstvy. Zhruba od konce r. 1916 nastoupily podvýživa a pandemické choroby, jejichž vrcholkem se stala globální pandemie španělské chřipky.

Konflikty uvnitř Druhé (Socialistické) internacionály tím jen zesílily. Ve švýcarské emigraci pobývající Lenin (Uljanov) se ještě na konci r. 1916 domníval, že jeho utečenecký status je doživotní. Ruské carství, nejslabší článek Dohody, bylo na pokraji zhroutení. Osudové chyby Nikolaje II. k rozvratu jen přispívaly. Narůstající nespokojenost vyvrcholila v březnu (podle juliánského kalendáře v únoru) 1917 revolučním výbuchem v Petrohradě, hlavním městě země. Jako kdyby se vrátila *smúta* (smútnoje vrémja, tj. doba rozvratu) z počátku 17. století. Ne tak katastroficky, ale stejně zřetelně byla poznamenána i ostatní Evropa.

Uvnitř Socialistické internacionály vyvolány těmito civilizačními otřesy zesílily radikální trendy (např. zimmerwaldští) a sociální demokracie poznamenány těmito destruktivními trendy se začaly rozpadat. Začala se naplňovat katastrofická oslnivě varovná Engelsova prognóza z r. 1895. Epicentrem těchto nálad se stali Leninovi bolševici a zejména Lenin sám. Jeho práce z r. 1916 *Imperialismus jako nejvyšší stádium kapitalismu* (1916) už přímo předjímá tzv. *teorii slabého článku*, mezikrok, revidující Marxův a Engelsův koncept předpokládající vítězství socialismu (komunismu) nejprve ve vyspělých kapitalistických zemích evropského Západu. Bylo to logické; oba myslitelé vycházeli z faktu *věku evropských revolucí vedoucích k úplné defeudalizaci Evropy*; nové technologie (výrobní prostředky) vyžadovaly adekvátní společenská uspořádání (výrobní vztahy, sociální struktury). Osvícenství bylo překonáno; kapitalistická reprodukce a její dynamičnost, jak se v mnohém vyvíjela zhruba od 14. století (počátky obchodního kapitálu ustoupily v XVIII. století refeudalizaci nesené nástupem studeného klimatu mezi 17. a 19. stoletím), dosáhla dalších vývojových temp, ale civilizační otřes první světové války jako by vracel vývoj do 19. století, do doby věku evropských revolucí.

Ideály *Manifestu komunistické strany* (strany vlastně v době jeho vzniku neexistující) zdůrazňovaly zvýšenou potřebnost *utopického chliasmu* hlásajícího, že ideál komunistické formace v relativně krátké době je dosažitelný. Druhá (březnová) i třetí (listopadová) ruská revoluce odrážející stupňující se rozvrat ruské společnosti si stavěla nesplnitelné cíle křtěné zkušenostmi ze zhruba tříměsíční *Pařížské komuny* (1871). Ale naděje nebyly vzbuzeny jen v Rusku; mlhavě chápaný socialismus a až blouznivá víra v jeho vševykupitelnost (i sociální demokraté té doby usilovali ve své programatice i ideologii v přesvědčení o relativně blízké realizovatelnosti o dosažení utopické beztřídní společnosti dostatku, rovnosti a naplněnosti potřeb duchovních i hmotných pro všechny; k tomu inspirovala ve válečném i bezprostředně poválečném stavu lidí práce i mimo Evropu.

Socialistická internacionála se do poloviny dvacátých let roztříštila v hledání sjednocujících cílů do několika dílčích, stále se měnících seskupení-internacionál: Bernské, Londýnské, Vídeňské, Třetí (Komunistické). Znovu se obnovily vazby anarchistického hnutí na hnutí socialistické. Vztahy i vývoj jednotlivých internacionál byly složité stejně jako jejich vývoj. Novou kvalitou byl právě *zrod a postupné vyhraňování moderního komunistického hnutí*, ve kterém se do značné míry propojily anarchistické, anarchokomunistické a sociálně demokratické prvky. Kvalitativním mezníkem se v této diferenciaci stalo hamburské založení Socialistické dělnické internacionály (1923).

Komunistická internacionála, která byla založena Leninem 7. března 1919, měla podle jeho původních představ vzniknout o rok dříve. Jako mnoho jiných záměrů bolševické strany smetly tyto cíle události na východní frontě občanské války, vzniklé z války světové, události nutící bojovat Leninův režim o holé přežití. Budování Rudé armády z ničeho v prvních měsících roku 1918, deziluze z brestlitevského míru i stupňující se vyčerpanost země (HDP Petrohradu poklesl v dalších měsících a letech občanské války až o 70 %), postupný velmi rychlý odchod od prvotních pacifistických iluzí a naopak časté nastolování *kvintilizace* (preventivní popravy každého páteho vojáka formující se Rudé armády dělníků a rolníků) uvažovaný krok posunuly. Z tohoto pozadí, z této tragické apokalypsy rostla představa o uskutečnění všelidského ideálu, původně *sen o společnosti rovných, ale ne rovnostářských*.

První komunistické strany začaly vznikat od podzimu 1918, leninská Komunistická strana Ruska (bolševiků) již na jaře téhož roku z bolševického křídla SDDSR; menševici se tak stali jasně vymezenými sociálními demokraty. Ještě na počátku roku 1919 bylo globální komunistické hnutí slabé; v dalších měsících a letech však začalo sílit, angažovalo se v poválečné vlně revolucí a stalo se nepominutelným činitelem mezinárodního dění i po odeznění této vlny roku 1923. Poměrně, ale téměř i absolutně nejpočetnější složkou Třetí (Komunistické) internacionály se stala ve svých počátcích šmeralovská Komunistická strana Československa.

2. Vyhraňování československého komunistického hnutí

Katalyzátorem radikalizace české i německočeské levice na konci první světové války byly ruské události, březnová (únorová) i listopadová (říjnová) revoluce a jejich zápalná hesla o míru bez anexí a kontribucí (v praxi by znemožnila existenci Československé republiky a dalších nástupnických států Rakousko-Uherska), sebeurčovací právu národů (ne důsledně odlišených od národnostních menšin) a socializaci ekonomiky a společnosti vůbec (oč zvučněji tento požadavek zněl, o to hlouběji tkvěl v osidlech válečného řízeného hospodářství se značně nevyjasněným vztahem k zbožně peněžním vztahům a tržnímu mechanismu vůbec). Velkou slabinou bolševického modelu a socialismu vůbec byla jeho problematická kvalita úřadování a spravování (government) společnosti. Naopak silnou, ale také dvousečnou vlastností socialismu byla *centralizující a vyvlastňující tendence* i vůle plánovat a pracovní nadšení a obětavost lidí práce oslnivě právě tak jako absence rasismu a šovinismu. To všechno byly nejasnosti, které si strádající lidé, zkrúšení válečnými pohromami a jen pozvolna sčítající rodinné ztráty utrpěné jak na frontách, tak v týlu, ve své rezignaci nebo ušlechtilým citem neseném nadšení neuvědomovali. Až na několik nepohodlně uvažujících ekonomů typu Johna Meynarda Keynesa tímto duchem neprávě kritického nadšení žila i většina ostatní evropské levicové inteligence. K nejvýraznějším skeptikům Československa patřili Masaryk, Beneš a Švehla i realističtější část Němcova vedení Československé sociálně demokratické strany dělnické.

Vývoj v Rusku většina československého dobového veřejného mínění vykládala jako pohromu. Radikálně levicová menšina v Československu díky jeho demokratickému

systemu však považovala vývoj poměrů v SSSR za vzestupný a nadějný. Hlasy socialistů byly podstatně věcnější a přesnější. V Československu žil relativně početný ruský demokratický i bílý exil (postupně až kolem 20 000 osob) a na socialistické mínění měl také podstatný vliv ruské sociálně demokratické a sociálně revoluční (eserské) exilové emigrace. Vedoucí představitelé státu i vedení politických stran socialistického bloku disponovali navíc mimořádně zdatným pracovníkem dr. Janem Slavíkem, vedoucím Ruského archivu ministerstva zahraničí, pečlivým sledovatelem sovětského (sovětskoruského) vývoje. Takové byly meziválečné kontury (kontexty) vývoje československého komunistického hnutí.

Když se na podzim 1918 začali vracet vojáci rakouskouherské armády a postupně i italských, francouzských a posléze také ruských legií první exilové československé armády, o jejíž budování se zasloužili zakladatelé státu Masaryk, Beneš a Štefánik, a pominulo živočišné nadšení z navrácené samostatnosti, jak ji formuloval na jaře 1918 uznávaný spisovatel a dramatik Alois Jirásek, objevilo se to, nač nejvíce myslel Masaryk, když se v druhé polovině listopadu vracel z Wilsonových USA do své vlasti, ke své rodině, ke své milované ženě. *Otázka sociální*, ten průsečík problémů, které spadly na sotva vzniklý a zdaleka nedotvořený stát. Z hranic nebylo jisto téměř nic: německočeská iredenta pohraničních území v podobě tzv. *nových korunních zemí* Deutsch-Böhmen (Německé Čechy, předsudetistický název Čech), Sudetenland (Sudetsko, prostíralo se na severozápadní Moravě), Deutsch Süd-Mähren (Německá Jižní Morava) a Deutsch Böhmerwaldgau (Pošumaví a Polesí, pohraniční jihozápadní a jižní Čechy). Zbývalo integrovat Slovensko, které se k Česku připojilo Martinskou (Turčianskosvätomartinskou) deklarací z 30. října 1918 a v průběhu roku 1919 se ohlašoval i problém podkarpatoruský. Stejně složitý a ještě náročnější byl problém přechodu z válečné na mírovou ekonomiku, uklidnění národnostních menšin a ústavní ustálení demokratického režimu, pro který se vyslovil revoluční demokratický Národní výbor i ženevská jednání (24. - 31. října 1918, v obou případech také se souhlasem dělnických stran). A tak vedle hranic se otázkou živého zájmu veřejnosti stala *socializace* (znárodnění) a vybudování sociálního státu jako předstupně státu socialistického, státu sociální rovnosti bez ohledu na tituly, pohlaví, věk, sociální původ, vztah k náboženství. Důraz na *individuální kvalitu*, ale i úcta ke každému člověku práce, jak ji ztělesnil svým dílem i životem Masaryk a po něm Beneš, byla již

! argument

v prvních týdnech existence státu ztělesněna jeho nadčasovou větou *Tábor je náš program*.

A tak u kolébky Komunistické strany Československa a československého komunistického hnutí vůbec stála jak deziluze ze světa šmelinářů a ket'asů, tak světová pandemie španělské chřipky (jen v ČSR si vyžádala 75 000 mrtvých, číslo tragické zejména v prvních měsících republiky), tak snahy leninské KSR (b) o rozšíření světové socialistické (proletářské) revoluce do vyspělých západoevropských demokracií ve shodě s tehdy stále ještě živě cítěnými Marxovými postřehy o počátcích socialistického světa; nemalou byla i touha po důsledném a také rychlém uskutečnění socialistického ideálu. Hlavním Leninovým tlumočnickem těchto nálad se stal předseda československé sekce KSR (b) (Československé komunistické strany na Rusi) kladenský krejčí a novinář *Alois Muna (1886 - 1943)*, shodou okolností také budoucí druhý předseda Komunistické strany Československa. Nebyl sám a od jara 1919 nastalo vývojové vnitřní štěpení československé sociální demokracie (ČSSDS). Velkou oporou komunizujícího křídla se stal místopředseda ČSSDS Bohumír Šmeral po svém návratu ze Švýcarska (do funkce byl zvolen na XII. sjezdu ČSSDS v prosinci 1918), kde byl dopisovatelem *Práva lidu*.

Dostavovala se i *iracionální skepse* či *kocovina z osvobození*. Demokracie se musela bránit. V ČSSDS odpůrci *bolševizace* strany jednak netajili svůj odpor k formám, jichž užíval Leninův režim (např. Rudolf Bechyně nebo Vlastimil Tusar), jednak věčně dodávali, že vítězství Leninova konceptu v malé zemi typu ČSR je nemožné a potřebuje velmocenskou podporu, aby přežilo. Chlasmus komunizující levice, živený poválečným ekonomickým rozvratem i revolučními pokusy Komunistické strany Německa a maďarských radikálních komunistů kolem Bély Kuna, byť doprovázený jejich chmurnými konci, však nepolevoval. Šmeralova kniha (*Pravda o sovětovém Rusku. Denní záznamy z cesty do proletářské říše*, vyšla r. 1920) o jeho pobytu v Moskvě na jaře 1920 vidí v sovětském Rusku především budoucnost, a podstatně méně vnímá tísnivou současnost, davy bezprizorných, hlad, nouzi, polorozbořené továrny, zemi, jejíž nepočtené dělnictvo zůstalo takřka beze zbytku na frontách první světové a občanské války; tak ji vnímal Jan Slavík osvojující ruskou realitu věčným, střízlivým rozumem. Obdobně dopadla i studijní cesta delegace

Odborového sdružení československého (rovněž 1920) srovnávající kvalitu práv a postavení československého podmínek a ruského proletariátu.

3. K založení KSČ

Jakýmsi indikátorem tohoto vývoje se stal vývoj uvnitř nejsilnější parlamentní strany - československé sociální demokracie. Komunizující křídlo (marxistická levice) zásluhou ústupného středu kolem předsedy strany stárnoucího Antonína Němce bazírujícího na zachování jednoty strany postupně sílilo na úkor socialistického vlasteneckého křídla podporujícího prezidenta Masaryka; kandidátní listina pro parlamentní volby na jaře 1920 proto byla vytvořena jen s největším úsilím a ještě hůře se sháněla podpora pro programové prohlášení druhé Tusarovy vlády, jíž měly být vyměřeny pouhé po kompromisní dohodě obou křídel tři měsíce trvání. Jednoduchá nebyla ani situace v komunizujícím křídle: sílila jeho různorodost, posilovaná postupným návratem ruských legionářů do vlasti, vstupováním anarchistů a dalších ultralevých, vydělováním centristů, kteří v zásadě sdíleli revoluční leninská východiska, trvali však současně na uchování demokratických prvků (ideovou hlavou Vídeňské internacionály byl Masarykův přítel a Marxův žák *Karl Kautsky 1854 - 1938*, zemřel jako československý státní občan); situace se zkomplikovala ještě více, když II. kongres Komunistické internacionály schválil v srpnu 1920 *21 podmínek pro vstup do KI*, dokument, schvalující mezinárodní (internacionalistickou) jednotu nově vznikajícího hnutí při narůstání revolučního kvasu jako přímého odrazu poválečné nouze, který přerůstal do přechodové hospodářské krize, z níž se postupně vyvíjel boom dvacátých let. Současně propukla zuřivá debata o datu svolání mimořádného XIII. sjezdu ČSSDS, které sice na jaře bylo dohodnuto na září vlastně v okamžiku, kdy se měl naplnit čas rudozelené druhé Tusarovy vlády (nejrudější z prvorepublikových vlád).

Kromě se toho se zdramatizovala situace na východě: v probíhající polsko - ruské válce zrcadlící dobrodružný Piłsudského sen o obnovení státu mezi Baltem a Černomořím, který po zastavení polského náporu vedl v létě k mohutné protiofenzívě Rudé armády hluboko do polského území. Ve vzduchu stále viselo nebezpečí habsburskolotrinské restaurace pojištěné horthyovským režimem a jen pozvolna se prosazovala československá státní moc na vzdálené Podkarpatské Rusi. S tím vším

bylo konfrontováno i vznikající mnohonárodnostní československé komunistické hnutí. Z Ruska přicházel i jiný hlas: levičácké iluze o brzké všeevropské radikální socialistické revoluci, ačkoliv se evropské režimy sice krůčku po krůčku, ale viditelně konsolidovaly. Naděje na úspěšnost šíření bolševizující revoluce vzaly za své srpnovou porážkou Rudé armády u Varšavy a Lvova.

Rozporuplný vývoj i československé levice ve dvacátých letech začal sporem o ráz sociálně demokratické identity. Formálně to byl „pouze“ duel rozhádaných křídel leninského *komunizujícího* (nazývaného levicovým) a masarykovského *socialistického* (přezdívaného pravicovým). Odmyslíme-li si průvodní chaos, zmatečnost poměrů, neustálý kvas povrchových změn, jednalo se o souhlas s dosavadním pořijnovým vývojem v duchu XII. sjezdu z prosince 1918 a naopak o radikalizaci tohoto kurzu s přerůstáním do nanejvýš mlhavé společnosti blížící se typově představě o obrysu ruské bolševické revoluce, jak jsem již podotkl. Jitřícím prvkem na přelomu srpna a září 1920 bylo rovněž již zmíněných *21 podmínek* a otázka dobrovolného opuštění vlády, v níž k projednávání dozrávalo znárodnění průmyslu a stále ještě rozsáhlých postfeudálních velkostatků. Nejsilnější poslanecký klub se rozpadl: zhruba 22 jeho poslanců směřovalo k vytvoření komunizujícího klubu, několik oscilovalo kolem kautskyánských (centristických) pozic druhé internacionály a zhruba kolem 50 zůstalo věrno ČSSDSD.

Socialistické křídlo mělo převahu v užším předsednictvu (představenstvu, ústředním výboru), komunizující naopak v zastupitelstvu (odpovídalo dnešnímu ústřednímu výboru KSČM). Na hlubušské poradě pod patronací prezidenta Masaryka 8. září 1920 za činné spoluúčasti Rudolfa Bechyně a Vlastimila Tusara byl řešen vnitřní problém československé sociální demokracie - a sice jak omezit sílící postavení Šmeralova komunizujícího křídla. Na 14. září bylo svoláno užší zastupitelstvo strany a paralelně vyhlášení demise druhé Tusarovy vlády a schválen odklad sjezdu na listopad, aby bylo možné do češtiny přeložit *21 podmínek* (nakonec je komunizující křídlo v českém překladu vydalo v březnu 1921). Během takto získané doby měla také proběhnout uvnitř československé sociální demokracie diskuse o tomto Leninově dokumentu-návrhu základní právní normy Třetí internacionály. Socialistické křídlo sice v bojovém hlasování zřetelně zvítězilo, ale poražené komunizující křídlo setrvalo na jarním usnesení a na 25. 9. - 28. 9. svolalo XIII. sjezd. Vliv postupu Rudé armády

v sotva znovuzrozeném Polsku byl zřejmý; mohlo se pro tu chvíli zdát, že se lámou věky a otevírá se prostor pro novou společnost a vše záleží doslova na hodinách historického času.

Vlastní sjezdové jednání však skýtalo podstatně prozaičtější pohled. Vázla - jak dosvědčuje sjezdový protokol - prezence delegátů, zjevně docházelo ke zmatkům v prokazování delegátských mandátů, sjezdu se zřejmě účastnily osobnosti mimostranické radikální levice a naopak z něj odešli kautskyánští delegáti v počtu patrně až několika desítek. Významná, zřejmě většinová část delegátů sjezdu se také opájela vidinou proletářské revoluce, jako by nebylo čerstvé neblahé maďarské, slovenské a bavorské zkušenosti. Tím však toto zmatení nekončilo: mnohým radikálům typu Emanuela Vajtauera se zdálo, že sjezd je až oportunistický a odklad založení komunistické strany o jeden rok se v očích těchto papírových revolucionářů jevil být sociálně demokraticky váhavý a oportunní. Základním bodem sporu byla *podoba* budoucí strany: buď spiklenecká revoluční buňka, nebo masová politická síla. Otázka revoluce a budoucí *konkrétní* společnosti však tehdy zůstávala stranou i v samotném Rusku. Je také pravdou, že se rodila - v kontrastu k soudobé společnosti - celá řada levicových experimentů; rovněž je pravdou, že se tehdy vznikaly také v socialistickém křídle ČSSDSD. A zdaleka ne všechny byly scestné.

30. září byl Šmeral se svými nejbližšími spolupracovníky jako místopředseda strany vyloučen z ČSSDSD; při té příležitosti se opakovaně konstatovalo, že těchto činů, jež opravňovaly tento důrazný krok, bylo z jeho strany více. Komunizující křídlo obsadilo v poslední zářijové dekádě Lidový dům a redakci i tiskárnu *Práva lidu*, ústředního stranického orgánu, využilo pro tisk svého nového ústředního deníku *Rudé právo*; prohrálo však díky poslankyni Boženě Ecksteinové-Hniličkové, člence ústřední kontrolní komise (v dobové řeči *říšské kontroly*), boj o předplatitele a *Právo lidu*; tuto síť svou mravenčí pílí zachránila pro socialistické křídlo. Byl tak naplno obnažen stav existující ve skryté podobě již několik měsíců: existence nové strany, *marxistické levice* (již ne „pouze“ komunizujícího křídla, přímo slovo komunistická použila např. rezoluce všeodborové konference Slovenska a Podkarpatské Rusi 18. září 1920), jež se dále účastnila vnitřního života ČSSDSD, čerpala sociálně demokratické stranické finanční prostředky a využívala její hospodářské zázemí (v dobové řeči *podniky strany*). Nebyla to zcela vědomá loupež: komunizující členové

! argument

ČSSDS se vážně domnívali, že k tomu mají plné mravní oprávnění a věřili ve své velké celostranické vítězství důsledně ve šmeralovském duchu.

Strana byla fakticky rozštěpena, a to živelně ve všednodennosti tohoto procesu nepřehledně a pro současníky - včetně protagonistů tohoto procesu - *zmatečně a nepřehledně*. Komunizující křídlo navíc k sobě upoutávalo celostátní veřejné mínění, které v něm začalo cítit ohrožení čerstvě ustavované československé státnosti. Socialistické křídlo bojovalo současně svůj *existenční boj*: logicky tak brala za své dosavadní politicky nejsilnější politická strana, vyklízejíc své postavení Švehlovým agrárářům. Budoucí premiér Švehla dokázal silou své osobnosti i neúnavnou pílí odstředivé tendence své strany *zvládnout*. Historičtí sociální demokraté proto zářijový XIII. sjezd pocítovali a vykládali jako *komunistickou konferenci*.

4. Zakládání KSČ

Svá rozhodná slova o situaci v ČSSDS pronášel v několika veřejných projevech i prezident Masaryk. 24. září 1920 v Příbrami-Březových Horách mluvě k tamějším rudohorníkům uvedl: „*Chci k Vám promluvit, dělníci - a hlavně k vám socialistům se obracím - několik, řekl bych skoro dělnických slov.*“ a pokračoval dále: „*Rozčilení, soudruhové, není plán, ani nadšení není plán - nejlepší vůle sama nestačí, když není rozvahy a rozumu, a zejména buďte jisti, že k překonání té krize, ve které vy jste, je potřeba hlav a ne pěstí.*“ A opakovaně jako bezprostřední účastník třetí ruské revoluce tento velký souběžec socialistického dělnického hnutí upozorňoval na rozporuplnou a krajně nejistou situaci ruské revoluce („*Socialismus váš a evropský podle Marxe je socialismus vědecký. Tím se liší váš socialismus od socialismu v Rusku. Jak může býti na Rusi vědecký socialismus, když tam lidé neumějí číst a psát.*“) i silnou pozici strany v druhé Tusarově vládě jako východiska prosazování také sociálně demokratického znárodnovacího (socializačního) programu.

Počátkem října na sjezdu německočeské sociální demokracie skončil boj o ráz strany mezi jejím teplickým centrem a druhou libereckou levicí. Smrtelně nemocný Josef Seliger nastoupil k poslední velké řeči svého života a zdůraznil „*Přiznejme si upřímně, že podle zásad vašeho akčního programu jste stranou komunistickou! Kdyby se pak třeba všichni měli přiznat k tomuto vašemu libereckému programu, pak pravím vám, že zůstanu třeba sám a samotný sociálním demokratem jen*

proto, aby byl zachován třeba jen zbyteček bývalé staré síly, aby mohl poznovu obnoviti nové velké hnutí německé sociální demokracie v této zemi!“ Upozornil dále, že rozmišky uvnitř hnutí za situace, kdy českému státu hrozí druhá Bílá hora, jsou nepřijatelné. Další osudy budoucí Německé komunistické strany v Československu se už odehrávaly mimo rámec DSAP.

7. října 1920 se vytvořily komunizující kluby poslanecký a senátorský. O den později podal budoucí ministr spravedlnosti a spoluvůrce prvorepublikové demokratické ústavy z 29. února 1920 Alfred Meissner u okresního soudu pro Dolní Nové Město *určovací žalobu na vlastnictví Lidového domu i hospodářského zázemí strany*; úzce s ním spolupracoval neformální advokát strany František Soukup. Ve straně začínal bouřlivý vývoj plný vzájemných osobních insinuací, rychle se měnících situací, proměnlivých politických příslušností, alibismu, svatouškovství, osobních nejistot, účelového oportunistu i odchodů ze socialistického dělnického hnutí. Rostly rovněž i s tím spojené dluhy (podle Soukupových údajů více než 1 mil Kč). Rozkol se stupňoval a levice připravovala krok za krokem sebe samu o postavení, které získala vznikem republiky.

15. listopadu 1920 rozhodl dolnoměstský okresní soud jednoznačně ve prospěch strany ztělesněné jejím předsedou Antonínem Němcem. Šmeralův povzdech, že si neuměli představit, že by soud o majetek strany mohl být vůbec uskutečněn, vyznívá po stu letech od graduovaného právníka navíc ve vyhocené situaci *víc než nepravděpodobně*. V podstatě v beznadějně situaci (na Leninovu pomoc nebylo možné spoléhat (mezi Moskvou a Varšavou probíhala mírová jednání směřující jednoznačně v sovětský *neprospěch*), se komunizující křídlo hotovilo k odporu. 9. prosince byl také za policejní asistence Lidový dům vrácen sociální demokracii již po uzavřeném XIII. sjezdu (proběhl ve dnech 27. - 29. listopadu). Jako poslední byl z Lidového domu dělníky bránického pivovaru vyváděn mocně se vzpírající Bohumír Šmeral. Komunizující - od této chvíle lze již mluvit o komunistech - křídlo na to reagovalo vyhlášením generální stávky, která na některých místech živelně přerůstala ve vyhlašování republiky rad (sovětské republiky). Vedení celé improvizované akce komunistického křídla bylo nedostatečné až chaotické a narazilo na rozhodný odpor většiny společnosti (když byl Šmeral 15. prosince na Hradě u TGM ubezpečit se, že nedojde k *bílému teroru*, prezident jízlivě podotkl, že takhle

mizerně se sociální revoluce neorganizuje a dodal, že zatčeným nebude ubližováno, což se také splnilo).

Němcovo vedení, potvrzené XIII. sjezdem, podobně jako Seligerovo vedení DSAP, zvolené jejím II. sjezdem, znamenalo v politickém ohledu jednoznačné vymezení socialistických křídel proti institucionalizujícímu se komunistickému hnutí v politické rovině; boj o *zájmové složky* sociálně demokratického hnutí posunul tento proces až do r. 1922. Přelom let 1920 - 1921 je *startovacím obdobím* komunistického hnutí. Kdysi oficiálně slavený sjezd (14. - 16. květen 1921) je podle mého názoru *nepřesným* jubileem; internacionální Komunistická strana Československa (první v První republice) vzniká *podzimním sjezdem slučovacím* shodou okolností na podkladě a po přímém zásahu Leninově. A také ve znamení Šmeralova konceptu *masové* strany; touto syntézou je také dán její skrytý, ale zjevně určující *reformní (vývojový) ráz*. Už s ohledem na mezinárodní ráz československé komunistické otázky i na fakt, že šmeralovská Komunistická strana Československa byla v poměrném srovnání v okamžiku svého vzniku pravděpodobně *vůbec nejpočetnější* složkou Komunistické internacionály (za nejpravděpodobnější považuji Šmeralův údaj 350 000 členů strany), t. j. početnější než komunistické strany v Rusku a Německu.

Pozoruhodným, do dneška ne dosti zdůrazňovaným prvkem této situace byla skutečnost, že zmar prosincové generální stávky *nebyl koncem, ale počátkem* komunistického společenského pohybu. Zatčení relativně nemnohých nejen neznemožnilo, ale naopak *urychlilo* genezi komunistického hnutí (ponechávám stranou, že dědičné znamení převážně sociálně demokratického původu v komunistickém hnutí nikdy zcela nevytizelo - i to je *součástí leninských tradic* - a vyvrávání a profilování hnutí se protáhlo na větší část dvacátých let). Demokratické zřízení První republiky tak znemožnilo šmeralovci tolik obávaný *bílý teror* a výrazně se odlišilo např. od maďarského vývoje po pádu maďarské sovětské republiky (republiky rad) r. 1919.

Ve dnech 16. - 17. ledna 1921 se sešla ustavující schůze slovenské zemské organizace (posléze byla rozehnána policií), 6. února českého Komunistického svazu mládeže (komsomolu, mezi jehož zakládajícími členy byla řada protagonistů *karlínských kluků* a budoucího Gottwaldova vedení), 20. února jeho československé organizace, 12. -

15. března v Liberci-Nových Pavlovicích Německé komunistické strany v Československu (komunistická historiografie užívala označení *německé oddělení KSČ*). Česká majorita konala své jednání 14. - 16. května; souběžně následovalo založení rovněž nepočtené Polské komunistické strany v Československu (12. června) a vstup Svazu anarchistických skupin (24. června). 14. června byla založena kulturní složka komunistického hnutí *Proletkult* a v říjnu ženské komunistické hnutí (15. 10. - 16. 10.). V mezidobí probíhala někdy chaotická jednání o slučování, které se ultraleví snažili co nejvíce urychlit a Šmeral naopak neuspěchat a vývojově nechat dozrát do co nejcelistvějšího a co možná nejpočetnějšího organizačního tvaru.

Do založení KSČ promluvil na III. kongresu Komunistické internacionály své rozhodné slovo Lenin. Spor mezi levičáky a šmeralisty rozhodl za přítomnosti dodatečně na kongres povolaneho Šmerala historickým výrokem *Kreibich jeden vpravo, Šmeral dva kroky vlevo*, přijetím jak československé KSČ, tak Německé komunistické strany v Československu do KI s podmínkou, že slučovací sjezd bude svolán do tří měsíců.

Slučovací sjezd se sešel v prostorách smíchovského Národního domu ve dnech 30. října - 2. listopadu 1921 (o šest let později se ve stejné prostoře sešel sjednocovací sjezd československé sociálně demokratické internacionály ústící do podoby srovnatelné s KSČ). Byl to sjezd ve znamení *vítězství reformní strategie Šmeralovy*; vznikla internacionální Komunistická strana Československa, strana vypjatého pojetí sociální revoluce, vznešených humanistických ideálů, ale také nanejvýš klopotné politické praxe až permanentně komolené levičáckými výpady a emocionálními i faktickými zkraty (výstižně tento trend ilustruje název Leninovy knihy *Dětská nemoc levičáctví*), v nichž na pamětnou dostával nejvíce tvůrčí marxovský odkaz a to často i v jeho leninském osvojení; v tom byly skryty budoucí tragédie, ale také vzestupy hnutí.

5. Zakladatelská léta

Prvním předsedou strany se stal starý sociální demokrat, bojový soudruh Steinerův a Hybešův, dělník *Václav Šturc* (1921 - 1922, 1858 - 1939, r. 1927 kandidát prezidentské volby proti TGM, r. 1929 vyloučen pro pravou úchytku, posléze se hamplovsky vrátil z vandru domů do ČSSDS), druhým Leninův emisar pro případnou bolševizaci ČSR kladenský krejčí *Alois Muna* (1922 - 1924, 1886 - 1943, vyloučen r.

1929 pro pravou úchylku, posléze krajský funkcionář ČSSDSD), třetím *Josef Haken* (1924 - 1926, 1880 - 1949), čtvrtým první bolševizátor-sovětizátor KSC Bohumil Jílek (1926 - 1929, 1892 - 1953, posléze člen agrární strany) vystřídaný Klementem Gottwaldem (1896 - 1953). Rychlost změn na předsednické funkci je jen jedním z mnoha projevů nestálosti nejen levicové, ale i pravicové části československé politické scény dvacátých let. Během dvacátých let existovala i řada jepičích menších levicových subjektů (Neodvislá radikální sociálně demokratická strana, Socialistické sjednocení, Neodvislá socialistická strana dělnická, Neodvislá strana komunistická v Československu ad.).

Zvláštností tohoto vývoje bylo to, co si radikální levice odmítala buď připustit, nebo uvědomit: že součástí konstituování směru je *hledání sebe sama a postupné vyrovnávání se s tím předcházejícím*. V komunistickém případě to byla sociálně demokratická východiska a postupné vyznívání poválečné mezinárodní radikalizace a programu socialistickosociální proletářské revoluce a její redukce na převratovou revoluci politickou. Nenaplněné „poptávky“ se stávaly spolu s návratem mužů z fronty a dorůstáním nejmladší generace východiskem prosperity dvacátých let, která před politické strany stavěla potřebu formulovat programy zaměřené na docilování nosných požadavků už starých předválečných programů; revoluční perspektiva už nebyla na pořadu dne. Situaci československého komunistického hnutí komplikovalo *21 podmínek*. Jejich leninská interpretace vycházela ze skutečnosti poválečné revoluce a možnosti přenést její těžiště do země zaslíbené - prostředí velkých socialistických stran západních demokracií, do východiska druhého období Socialistické internacionály (v Kominterně měla jako jednacím řeč významné místo němčina jako jazyk Marxův a Engelsův).

Po Leninově odchodu z čela hnutí nastal v čele KSR (b) i po jejím přejmenování na VKS (b) (Všesvazovou komunistickou stranu bolševiků) postupný přechod přes hledání praktických politických východisek (Trockij mluvil o *socialistické akumulaci*, což bylo v zásadě jiné pojmenování leninské nové ekonomické politiky). Rychle se měnící poměry směřující k faktickému *vynucenému* opuštění globálního revolučního cíle (koncept tzv. *ponorky*, tj. budování socialismu v jedné zemi) a jeho náhradě *stalinismem*, který sice formálně na revoluční cíl nerezignoval, naopak se snažil revoluční poměry v duchu tradic narodnického spiklenectví *vytvářet*, fakticky však

! argument

musel směřovat k budování nového státu, Svazu sovětských socialistických republik (v českém překladu *republik rad*). Nástupnické boje po Leninově smrti našly nečekaného favorita v Josifu Džugašvilim-Stalinovi, původně generálním tajemníku strany, funkci chápané leninským vedením jako ryze administrativní stranický úřad. Postupně tak slábl vliv Trockého, posléze i Zinověvův, Kameněvův, Rykovův a r. 1929 i Bucharinův. Na jejich místa nastoupili Kaganovičové, Vorošilovové, Molotovové, Kirovové. Postupně *tak brala za své leninská vnitrostranická demokracie* provázená ideovou rozmanitostí, velkým rozmachem levicové kultury i podstatným hospodářským vzestupem země (r. 1927 dosáhla sovětskoruská moc zhruba úrovně carského Ruska r. 1913). Znatelný rozmach zaznamenalo i zemědělství. Země však i nadále zápasila s rozvratem, problematickou pracovní kázní a kategorickou nutností vybudovat velký moderní průmysl a *nové dělnictvo*; stále strašila možnost pravicového i zahraničního útoku. To všechno mluvilo pro utahování opasků a zostření socialistického režimu, který stalinsky nahradil původní Trockého představu *všeobecné militarizace práce postupně rozvíjeným gulagem, oficiálně převychovávajícím i politické a kriminální vězně v socialistickém duchu; silné donucovací prvky mělo i zemědělství rozvíjené v kolchozech a sovchozech*. Postupně se proměňovala i Kominternu, která se stala nepřímou součástí VKS (b).

To všechno ovlivnilo i první desetiletí Komunistické strany Československa - sekce III. internacionály. Leninský výrok upevnil Šmeralovo postavení, ale rychlé zhoršování zdravotního stavu ruského komunistického vůdce znovu dostávalo do popředí ultralevé - v ČSR i SSSR. Postupně se tu formovala tři křídla: *sociálně demokratizující* kolem Josefa Bubníka, tzv. *historický střed* spojující zakladatele strany Antonína Zápotockého, Bohumíra Šmerala a Karla Kreibicha a posléze *ultralevé*, v jejichž čele stála dvojice Bohumil Jílek a Václav Bolen; paralelně se utvářela skupina *karlínských kluků* budoucího Gottwaldova vedení (Klement Gottwald, Václav Kopecký, Jan Šverma, Marie Švábová-Švermová, Rudolf Slánský, Josef Guttman); je to jen přibližný nástin mnohem komplikovanějšího vývoje, kterým KSČ v té době procházela. Byla to také doba prolínání leninismu, trockismu a stalinismu, doba vášnivých sporů o budoucí podobu komunistického hnutí a jeho ustálenější podobu, spolu s tím také *boj o všednodennost hnutí*.

První polovina dvacátých let byla ve znamení značné převahy pozdějšího historického středu, tzv. *šmeralismu*, který byl v ústech ultralevých synonymem pro zvlášť nebezpečný reformismus a oportunistus. Věcnou podstatou šmeralismu bylo úsilí o *vývojovou sociální revoluci* (východisko rodící se teorie sociálních cyklů) provázené podporou drobného a středního podnikání, znárodnování (socializace) a jednoznačného přihlášení se k československé státnosti. *Masaryk a Beneš počítali do poloviny dvacátých let s komunisty jako s koaliční stranou* a autorita strany byla značná navzdory tomu, že postupně prohrávala bitvy o zájmové složky ČSSDS - Odborové sdružení československé, Svaz dělnických tělocvičných jednot, Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství a řadu dalších včetně sociálně demokratických skautů. To se dalo na pozadí diskreditujících kroků komunistické ultralevice (r. 1922 byl např. Šmeral křivě obviněn pozdějším vlastizrádcem Vajtauerem z kontaktů s agrárníky; podobně prefabrikaovala svá obvinění později StB inspirována NKVD) usilující s čím dále silnější zvlášť o probouzení nereálných cílů r. 1920. Na II. sjezdu KSČ udělali ultraleví důležitý krok vpřed při prosazování tzv. *bolševizace*: strana rezignovala na svou samostatnost: prohlásivši se *sekcí Třetí internacionály*, přihlásila se k VKS (b) jako svému vzoru a inspiraci a závaznosti jejích pokynů, a znatelně se II. sjezdem (31. října - 4. listopadu 1924) přiblížila k sektářským usnesením předcházejícího IV. kongresu KI (17. červen - 8. červenec 1924). Vnitřní proměny strany provázené hromadným vystupováním členstva (postupně pokles až na 130 000 členů) se však ještě neprojevyly v jejím potenciálním voličstvu. Parlamentní volby r. 1925 skončily jejím jednoznačným úspěchem (13 % hlasů, stala se druhou nejsilnější stranou po československých agrárech), současně však pro sílící projevy sektářství a dogmatismu začala upadat do poměrně značné izolace uvnitř československé společnosti.

Jílkovo a Bolenovo bolševizační úsilí však bylo pro svou dobu až příliš strnulé aparátnické a byrokratické zároveň. Druhá polovina dvacátých let se vyznačovala stagnací, která přešla do otevřené vnitrostranické krize, jejímž symbolem se stal krach organizačně špatně připravené demonstrace 6. července 1928 známé jako *Rudý den*. Z hrdého gesta síly se stala trapnou demonstrací slabosti a krize strany. *Karlínští kluci* (nejstarším Gottwaldovi a Kopeckému bylo lehce přes třicet let, Švábové-Švermové a Švermovi 26 let, Slánskému 27 let) prošli během dvacátých let tvrdou

školou politické praxe *zdola*; dostali se prostřednictvím KSČ do bližšího kontaktu s moskevským ústředím KI a spolu s ním sdíleli i jeho zájem na posilování revolučnosti hnutí včetně neblaze proslulé sektářské strategie *třída proti třídě*. A tak střet s jílkovským vedením na půdě EKI dopadl stejně jednoznačně jako proslulý V. sjezd KSČ (1929).

6. Od nástupu Gottwaldova vedení k boji o prvorepublikovou demokracii a státnost

Pro karlínské kluky sjezd znamenal strmý přechod. Z revoltující ambiciózní skupinky se měli stát zodpovědným vedením za konfliktní situace, kterou jejich nástup znamenal, i vyřešení prokazatelného úpadku a udržení korektního vztahu vůči moskevskému ústředí KI. Dvakrát jim také - tehdy i historicky - neprospěla a neprospívala právě tato *přílišná vazba na Moskvu*, která vydatně přispívala k jejich izolaci v prvorepublikové i levicové společnosti. Staří členové z KSČ houfně odcházeli, neprospělo ani odmítavé *prohlášení sedmi* (Jaroslav Seifert, Helena Malířová, Marie Majerová, Vladislav Vančura, Josef Hora, Ivan Olbracht, Stanislav Kostka Neumann), ani časté intervence Kominterny v první polovině třicátých let. Termín *astrachan*, nepříliš lichotivý vůči těmto imperativním prostředkovatelům často frázovitě aparátnických moudr, mluvil za vše stejně jako hlasy postupně odpadávajících členů prokládané sektářskými výpady zvláště radikálně smýšlejících ultralevých. Určitý náznak opačného vývoje představovala zkušenost z velké mostecké stávkou (1932), která jako by ilustrovala Leninova varovná slova „*Budete-li vyhánět všechny ne zvláště poslušné, ale chytré lidi a ponecháte-li kolem sebe jen poslušné pitomce, pak určitě stranu zahubíte.*“ Projevovalo se to i ve vývoji počtu členů strany, který se v zásadě pohyboval mezi 20 000 - 40 000 v závislosti na tom, jak do vnitrostranického dění zasahovala či nezasahovala kominternovská a současně stalinská Moskva. Jako Damoklův meč se nad touto sekci Třetí internacionály vznášela varovná, ne příliš domyšlená Gottwaldova slova z jeho první parlamentní řeči r. 1929 o umění kroutit krky buržoazii.

Zlom - byť relativní - nastal na počátku druhé poloviny třicátých let. Silnou stránkou komunistického hnutí zůstala i věda a kultura bez ohledu na rozpuštění *Proletkultu*; básně Viléma Závady, komunistické období laureáta Nobelovy ceny Jaroslava

Seiferta, díla Františka Halase, Vítězslava Nezvala, komunistické období Marie Majerové, literární kritika Bedřicha Václavka a Julia Fučíka (současně také spisovatele), výtvarné tradice spojené se jménem Karla Teiga, prózy a průkopnické snahy Vladislava Vančury, hluboký ponor do marxistické teorie Kurta Konrada a Závěše Kalandry (patří sem i odborné aktivity např. Jana Švermy), architektonický odkaz Karla Honzíka a Jaromíra Krejčara a mnoha dalších spoluvytvořily silnou a talenty až hýřící tradici *intelligence komunistického hnutí* třicátých let a spoludotvořily tradice prvorepublikových levicových avantgard, jež svůj nadčasový rozměr v mnoha případech neztrácejí ani dnes. Tyto nadějně výsledky ostře kontrastovaly s bolestnou dobovou přítomností hnutí, jež bylo nuceno přihlížet prvním hrůzám nacismu mj. v nejstarším koncentračním táboře Dachau i zjevně protiprávně vedenému lipskému procesu, jehož hlavní osobností se stala vůdčí osobnost bulharského komunistického hnutí - a po příchodu do SSSR i v Kominterně - Georgi Dimitrov.

Zřetelný sklon k dogmatismu a sektářství však způsobil snad nejostudnější krok komunistického prvorepublikového hnutí. Čtvrtá prezidentská volba, která se konala na jaře 1934, vedla k povrchním přístupům volební kampaně Klementa Gottwalda, konkrétně k zveřejnění až absurdně ultralevého letáku *Masaryk nebo Lenin*, který svou politickou nezkušeností KSČ vydal na pospas zákonu na ochranu republiky a fakticky opravňoval možnost jejího zákazu. Klement Gottwald a několik dalších členů stranického vedení se před hrozícím zatčením zachránilo útekem do sovětského exilu, odkud se mohli vrátit až na počátku roku 1936. Přijeli ovšem do země, v níž se po bolestné zkušenosti kolektivizace z prvních dvou pětiletok schylovalo k vlně politických procesů, během nichž byla zlikvidována většina členů někdejší leninské KSR (b) ať už usmrcováním nebo dlouholetými pobyty v gulagu i až většinové likvidaci často špičkových důstojníků a generálů Rudé armády a které velmi podstatně ovlivnily kvalitu historické úlohy světového komunistického hnutí. Po tu dobu vedla KSČ dvojice *Šverma - Slánský* často bez možnosti přímé operativní komunikace se silně redukovanou možností kontaktů vůbec s československým sovětským exilem.

Neblahé zkušenosti s nacismem a italským fašismem pomáhaly přesvědčit světové komunistické hnutí k *docenění významu buržoazní demokracie*. Výrazným plodem těchto změn se stal poslední VII. kongres Komunistické internacionály (25. 7. - 20. 8.

1935). Uvedl do života v dobově současné Evropě mezinárodních protifašistických kongresů *politiku Lidových front*. Současně byly obnoveny kontakty vedení obou internacionál - Třetí i Socialistické dělnické. Ještě silnější byly personální styky mezi oběma socialistickými směry *zdola*. Klement Gottwald patřil spolu s Georgi Dimitrovem a Palmirem Ercolem-Togliattim k předním probojovávatelům tohoto *releninizačního pohybu*, který v žádném případě neznamenal proklamativní rezignaci na revoluční cíle, které se o 16 let dříve staly hlavním oprávněním vzniku Kominterny.

Prubířským kamenem této změny kurzu se stala rychle se blížící *nutnost změny na prezidentském křesle*. Stárnoucí a churavějící Masaryk se v parlamentních volbách r. 1935 dopustil bezděčné závažné politické chyby: když se Beneš snažil v Malypetrově vládě o prosazení zákazu rodící se Henleinovy a Frankovy Sudetoněmecké strany s využitím zákona na ochranu republiky (již tehdy existoval dostatek důkazu o jejím skutečném nacisticky státoborném vztahu k československé státnosti) a tím i znemožnění její účasti v parlamentních volbách, došlo ke sporu, který měl právě TGM rozsoudit. TGM souhlasil posléze s ponecháním legality této strany s vysvětlením, že veřejná kontrola nad její skutečnou politickou tvář bude účinnější než sledování jejích ilegálních praktik; v parlamentních volbách r. 1935 se SdP stala nejsilnější parlamentní stranou a jen s použitím triku se podařilo odvrátit hrozící Henleinovo předsednictví vlády.

V listopadu Masaryk oficiálně abdikoval a jako svého nástupce doporučil Edvarda Beneše. Pravice kolem velkostatkářského křídla agrární strany vycítila *možnou příležitost* k mocenskému zvratu a navrhla svého vlastního kandidáta přírodovědce prof. Bohumila Němce; jistý nebyl ani postoj henleinovských a ľudáckých poslanců a veřejně byla zpochybňována možnost levicové prezidentské kandidatury. Za této situace získávaly komunistické hlasy na významu a EB zahájil se Švermou jednání o komunistické podpoře své kandidatury. Fakticky proběhl jakýsi *kuhhandel* (trhovecký obchod): EB přislíbil, že po své volbě omilostní (amnestuje) všechny trestně stíhané funkcionáře KSČ, pokud se ke dni vyhlášení amnestie nacházeli na území republiky a nastoupili výkon trestu. Dohoda byla z obou stran dodržena a posléze umožnila na počátku roku 1936 návrat exilových členů KSČ ze SSSR. V Moskvě tento krok, důsledně respektující závěry VII. kongresu KI, vyvolal běsnění, protože nebyl - technicky nemohl být - schválen předem EKI (ale v podstatě i VKS (b)). Ze strany byl vyloučen

! argument

tehdejší šéfredaktor *Rudého práva* Stanislav Buňa Budín (a nikdy se už do řad KSČ nesměl vrátit), Šverma se Slánským byli donuceni k tzv. *sebekritice* a podrobení stranickým trestům; závěry jejich vedení KSČ pak legalizoval VII. sjezd strany (11. - 14. dubna 1936), který potvrdil leninský obrat k návratu *politiky Lidové fronty* (v Leninově době fronty jednotné), který z KSČ v posledních měsících existence prvorepublikového Československa postupně vytvořil rovnomocnou součást benešovské *demokratické fronty*. Současně se KSČ podílela na odražení snahy pravice o možné odmítnutí dosavadního politického kurzu První republiky (je možné mluvit až o pravicovém převratu).

Tomuto obratu v dosavadní, silně dogmatismem a sektářstvím ovlivňované politice Komunistické strany Československa pomohlo i navázání diplomatických styků se SSSR 9. června 1934 a podpis první československo - ruské smlouvy 16. května 1935 i Benešova první návštěva sovětskoruské *Velké země* v červnu téhož roku. Započaly vzájemné poměrně živé kontakty (mezi československými návštěvníky země sovětu nechyběli Josef Čapek, Jiří Voskovec, Jan Werich, ale i třetirepublikový národně socialistický poslanec Ota Hora) a ze SSSR se v posledních letech První republiky stal fakticky - k nelibosti většiny československé pravice - až *polospojenecký stát*. To vedlo zpětně k významnému posílení nikdy zcela nepřerušovaných vnitrolevicových vztahů, zahájení diskusí o sjednocení socialistických odborových ústředí i vytváření pestrého přediva osobních vazeb na všech úrovních praktické politiky a veřejné i umělecké a vědecké činnosti. V mnohém se tu navazovalo - vesměs tvořivě a dělně - na obrozenecké tradice i kontakty vzniklé během prvního odboje.

Silně tyto pozitivní trendy ovlivnil i vývoj v pohraničí. Pozice německočeského aktivismu tály jako sníh na slunci a nacistická glajchšaltace po přechodné krizi SdP v německočeské menšině opět nabrala na síle. SOS (Stráž obrany státu) dávaly dohromady sociální demokraty, komunisty, německé exilové antifašisty i příslušníky hraničářských menšin; podobně jako německočeská sociální demokracie měla svou antifašistickou *Rote Wehr*, ustavili komunisté v pohraničí *Dělnickou stráž*. O německé exilové antifašisty se staralo i vnitrozemí; nejpokročilejší společenskou solidární organizací byl *Šaldův výbor*, jehož tajemnicí byla Sekaninova manželka Getruda Sekaninová-Stiassna (1908 - 1985). Probíhala i společná divadelní představení. V zemi rovněž působilo exilové sociálně demokratické ústředí SPDE

(sídlilo v Praze-Karlíně) a působila tu řada exilových německých kulturních osobností. Komunisté se také starali o své exilové německé soudruhy.

Hrozící nacistické nebezpečí překonávalo dřívější resentimenty. Tento trend *společné* demokratické první Československé republiky symbolizoval navenek prezident Edvard Beneš a takto založené úsilí se projevilo většinou v celé české společnosti podporou španělských demokratů v tamější občanské krvavé válce (až 3 000 československých interbrigadistů koncentrovaly prapor *Tomáš Garrigue Masaryk* a jednotka *Klement Gottwald*, polní lazaret *Jan Ámos Komenský* a řada dalších - včetně německočeských - československých antifašistů působila v dalších jednotkách interbrigád. V říjnu 1936 vznikl pod vedením sociálního demokrata a Masarykova prvoodbojového spolupracovníka Emanuela Viktora Vosky *Výbor pro pomoc demokratickému Španělsku*, který o rok později vystřídala *Společnost přátel demokratického Španělska* vedená sociálním demokratem ze skupiny sociálně demokratické Dělnické akademie docentem Josefem Fischerem. Obě organizace se vedle Socialistické společnosti staly místy schůzek komunistů a dalších levicových lidí; rodily se kontakty, které se hodily při zakládání druhého odboje. Nebylo to bez nesnází: sektářství a dogmatismu na komunistické straně odpovídal neméně necitlivý postup prvorepublikové veřejné správy, jak ji ve své vzpomínce zachytil komunistický interbrigadista Josef Tesla: „... ve vládě Československé republiky byly rozpory. Přece jenom někteří, i když přímo nepomáhali demokratickému Španělsku, oficiálně vůbec ne - vláda, tak se přece jen stávalo, že ministr vnitra, který byl agrárník, nás zatýkal, a ministr spravedlnosti (Ivan Dérer - JM), který byl sociální demokrat, ... ten nás zase pouštěl.“

7. Proti Mnichovu a mnichovanství na cestě k druhému odboji

Jen tak je možné pochopit jednotnost národa a státu v posledních měsících První republiky. Neplatilo to jen pro již zmíněný SOS, ale také pro sdílení válečné *Půjčky na obranu státu* (příslušný zákon schválilo Národní shromáždění 29. května 1936). Řádění stalinistického komunismu v SSSR vyjádřené osudovou trojkou Jagoda - Ježov - Berija s vrcholem velkého teroru se tak KSČ dařilo otupovat, byť v demokratickém státě to bolelo komunisty i zbytek společnosti. Nacistické nebezpečí však svými henleinovskými provokacemi tlačilo. A tak se od března 1938 v bytě Huberta Ripky

začal scházet užší kroužek funkcionářů Národního sjednocení, Československé strany národně socialistické a Komunistické strany Československa. Zárodek budoucího *Výboru na obranu republiky*.

15. května 1938 byl zveřejněn manifest *Věrní zůstaneme!*, jehož pojmenování bylo vyvozeno ze závěrečných slov Benešova smutečního projevu nad Masarykovou rakví na Pražském Hradě 21. září 1937. Za autory jeho textu jsou označováni národní hrdinové sociální demokrat Josef Fischer (1891 - 1945) a komunist, proslulý právník Ivan Sekanina (1900 - 1940). Hlásí se v něm k československé - a následně tedy i současné české a slovenské - republikové tradici moderní státnosti počínající *Národní přísahou*, kterou na náměstí Republiky 13. dubna 1918 přednesl klasický představitel české historické krásné literatury, budoucí senátor Alois Jirásek. Trvají na zásadách demokracie a humanismu, tedy na zásadách státní myšlenky První republiky, jak ji zachytila již *Washingtonská deklarace*, a jak se k ní dnes hlásí prakticky celá - unijní i neunijní - Evropa, všichni lidé *skutečné* dobré vůle. Komunisté a jejich sympatizanti také nastupovali do obou mobilizací osmatřicátého roku a byli bojovnou součástí sil československé armády (symbolem tohoto trendu je fotografie novináře Julia Fučíka ve vojenské uniformě První republiky ze září 1938). Prezident Beneš s nimi počítal jako s další silou vlády národní obrany. Dalších hvězdných momentů svých dějin dosahovalo československé komunistické hnutí, přirozeně a spontánně v upřímné víře v prosazení *konceptu kolektivní bezpečnosti* a v přesvědčení o významné úloze SSSR ve výčtu našich spojenců.

Už fakt, že Gottwald byl ve Výboru na obranu republiky jako jeden z jeho místopředsedů podřízen jeho předsedovi Ladislavu Rašínovi, je sám o sobě i po desetiletích krajně neobvyklý (stejně jako fakt uchovávání memoárových rukopisů posledních mladočechů komunisty v archivu Ústavu marxismu-leninismu); KSČ v něm dále zastupovali Jan Šverma a Václav Kopecký, mimo Ladislava Rašína tu Národní sjednocení zastupovali Ladislav Klíma, lidovce Bohumil Stašek, národní socialisty Jaroslav Stránský a Ferdinand Richter. Lze říci, že byl pravděpodobným zárodkem *možné vlády válečné všenárodní koalice*, v praxi ovšem jeho trvání dosahovalo jen hodinových položek pro vichřičný průběh proměnlivých událostí během mnichovské krize.

Nastupující jepičí Druhá republika nutila veškerou levici k dalšímu semknutí. Tím spíše, že *maločeský nacionalismus*, který ji prostupoval, směřoval krok za krokem k vývojové *fašizaci* země. Činnost Komunistické strany byla zprvu osekávána až po oficiální zákaz a zrušení parlamentních mandátů. Kontakty, vzniklé během jara a léta 1938 i reakcí na španělskou občanskou válku, se přeměňovaly do *soustavnějších forem spolupráce*. Přední komunističtí intelektuálové včetně Julia Fučíka se stali přispěvateli periodik sociálně demokratického hnutí a mnozí členové KSČ se v posledních dnech roku 1938 a zimy 1939 hlásili do řad vznikající *Národní strany práce*, jejímž předsedou byl na ustavujícím sjezdu zvolen Antonín Hampl. Současně vznikalo *Národní hnutí pracujících mládeže*. K jeho založení došlo v Lidovém domě 13. listopadu 1938 a jednalo se o sloučení mládežnických stranických organizací sociálně demokratické, komunistické a národně socialistické. Nejvýraznějším počinem tohoto levicového vlasteneckého mládí se stal vzpomínkový večer k uctění památky básníka mládí Jiřího Wolкера v lednu 1939; sjednocovala je úcta k demokratickému češství. Mladými komunisty takto žijícími a tvořícími byli *Miloš Krásný* (1909 - 1942) a *Oldřich Papež* (1911 - 1992).

Integritou KSČ však otřáslы pakty Molotov - Ribbentrop (srpen 1939) a Stalin - Hitler (září 1939), které vnějškově založily takřka dvouleté soužití dvou totalitních režimů navazující na tradice spolupráce z Rapalla i potomních kontaktů z dvacátých let minulého století, jež se staly jednou z pružin zprůmyslnování SSSR, ale byly obtížně vysvětlitelné v době *Paktu proti Kominterně*. Prvky této podivné doby byly ovšem ještě složitější, jak si uvědomoval vůdce druhého odboje prezident Budovatel. Do těchto souvislostí zapadala i spolupráce s údajným *agentem imperialistické Velké Británie* (jak tehdy Beneše označovali někteří komunisté) v rámci zvláštního pařížského *zahraničního sekretariátu exilové KSČ*, v jehož čele stáli Jan Šverma, Bruno Köhler a Viliam Široký. V zhruba stejné době v Londýně vznikla exilová levicová mládežnická organizace *Mladé Československo* řízená mj. sociálním demokratem Otou Fantou a komunistou Otto Šlingem; přímo i nepřímo navazovala na domácí ilegálně působící *Národní hnutí pracujících mládeže*. Současně to otevíralo dveře k demokratickému benešovskému *prozatímnímu státnímu zřízení* a současně zakládalo ojedinělou - nikoliv idylicky bezkonfliktní - nedoceňovanou jednotu

druhého československého odboje exilovou i domácí, a to do značné míry i včetně Slovenska, tj. existovaly tu *celočeskoslovenské pojící struktury*.

Nesnadná byla úloha druhého - východoevropského - exilového centra v Moskvě. Vedoucí představitelé KSČ dozajista nepřicházeli do idylické země. Naopak: doznávaly tu politické procesy *velkého teroru* (viz vynikající ruský film přestavby *Včera byla ještě válka* nebo ruský televizní seriál *Kursisté* /v českém překladu *Kadeti*/ a mnoho dalších). Komunisté tu vyvázli z další pasti, kterou mělo být vyvolání národního povstání proti Mnichovu, jak to v září - říjnu 1938 po nich vyžadovala nesmyslně Moskva (viz seriál *Gottwald*). Země kromě toho - byl si toho vědom i Stalin - byla v kleštích: kominternovské spoje byly ochromeny a pokud působily, pak konspirativně či ilegálně. Hrozící nacistické nebezpečí - i v tomto ohledu bylo Stalinovi jasno - odpovídala podobná hrozba na východě: stále výbojnější Japonsko. Bitvy mezi Rudou armádou a japonskými ozbrojenými silami u jezera Chasan na jihu Přímořského kraje a u Chalchyngolu v Mongolsku (1938 - 1939) přesvědčily Japonce k podpisu smlouvy o vzájemné neutralitě; Stalin si tak mohl být jist svým sibiřským a středoasijským zázemím. Zanedbatelným břemenem nebyl ani postupně se zvyšující počet exulantů ze západu, až teroristické integrování staronových západních území získaných na základě smluv s nacistickým Německem i narůstání zbrojních výdajů zaměřené na urychlené - i když vlastně zpožďující se - přezbrojení Rudé armády.

Situace moskevského centra Komunistické (Třetí) internacionály byla stále jednoznačnější. Prvořadý úkol Kominterny - obrana *první země socialismu* - ještě svým významem i dosahem byl zesílen. A tak vedoucí orgány exekutivy se stále více překrývaly s adekvátními útvary nejen ruské stranické aparátní struktury, ale v mnohém i s útvary Rady lidových komisařů. Tím byl dán také minimalistický prostor pro československou exilovou komunistickou reprezentaci. Zdeněk Nejedlý, který byl v tomto čase přijat za profesora Lomonosovovy univerzity, zde založil slavistická (slovanozpytecká) studia. Špičky KSČ působily v Kominterně, v médiích (hromadných sdělovacích prostředcích) i na různých místech sovětského národního hospodářství. Řada exulantů - někdy komunistických, jindy socialistických - však také skončila po přechodu východní hranice SSSR v gulagu. Pomoc zemi sovětů byla pro všechny samozřejmou povinností; přesto si někteří členové domácí KSČ na tuto stalinskou *takévšednodennost* zvykali jen s největšími potížemi.

8. V druhém odboji

Komunistický domácí odboj i domácí odboj jako celek touto dvouletou schizofrenií doby nevýslovně utrpěly. Přesto tehdejší Čechoslováci nepochybovali o tom, že ruský vstup do války je neodvratný a je s ním spojena důvodná naděje na konec nacistického státně organizovaného zločinu. Rodila se - pro mnohé dnes nečekaně - *první Národní fronta budovaná na vsutku demokratických základech společných akcí československých demokratů, která zahrnula - přirozeně a organicky - i komunisty*. Bylo to právě v době sovětsko - nacistického spojenectví, během nějž gestapo (tajná státní policie) a sicherheitsdienst (bezpečnostní služba) honily, mučily a vraždily komunisty-účastníky domácího odboje bez ohledu na vazby Berlína k Moskvě.

První ilegální vedení (ilegální ústřední výbor) KSČ se ustavilo na konci listopadu 1938. Tvořili je Emanuel Klíma (1902 - 1941), Viktor Synek (1903 - 1942), Jan Zika (1902 - 1942) a Eduard Edo Urx (1903 - 1942). S ostatním odbojem sdíleli základní aktivity: bylo-li lze zpravodajské, letákové, radiové kontakty se zahraničím, pomoc rodinám uvězněných i kontakty s benešovským odbojem a pokusy o přímé poškozování nacistické válečné ekonomiky. Zprvu bylo možné poměrně snadno udržovat kontakty se zahraničím (do 22. 6. 1941 působil v Praze sovětský konzulát), do vypuknutí druhé světové války sice s problémy, ale přesto na pas bylo možno jezdit např. do Francie či Anglie. Beneš, na podzim 1938 proklínán významnou částí československé veřejnosti (druharepubliková pravice chystala nad ním národní soud pro údajnou mnichovskou zradu), se i tu stával sice často kriticky, ale přesto stále silnější většinou československé veřejnosti přijímanou *osobností naděje*, osobností Masarykova žáka a pokračovatele, od nějž se všeobecně očekávala obnova Československa.

Změnu komunistického odstupu vůči EB přinesly dva podstatné počiny. První se udál v domácím odboji. V hlavní organizaci nekomunistického odboje Petičním výboru „Věrní zůstaneme!“ vznikl v průběhu roku 1940 nadčasový dokument program *Za svobodu, do nové Československé republiky* vzniklý v prostředí zejména zájmových složek socialistických stran, hlavně železničářských a poštovních odborových svazů jejich odborových ústředen Odborového sdružení československého a Československé obce dělnické, Dělnické akademie, Ženské národní rady, Ymky, Českobratrské církve evangelické, regionálních odbojových organizací a řady dalších (byl vydán v létě

1941). Nakonec s ním souhlasila i Obrana národa a Politické ústředí a stal se také podkladem pro jednání s prvním a druhým ilegálním ústředním výborem KSČ. Tato jednání, povzbuzená nuceným vstupem SSSR do války, ve dnech 10. - 17. srpna 1941 dospěla k vytvoření první faktické demokratické Národní fronty - *Ústřednímu národně revolučnímu výboru*. Prakticky současně nastoupil místo říšského protektora nacistický válečný zločinec obergruppenführer SS Reinhard Heydrich (září 1941). Není bez zajímavosti, že mezi komunistické zástupce tohoto vrcholového orgánu domácího odboje delegoval ilegální komsomol Miloše Krásného, spoluzakladatele Národního hnutí pracující mládeže a že spoluautorkou programu Za svobodu byla členka PVVZ Milada Horáková (zpracovávala tu ženskou otázku). Vůbec kontakty, navázané v posledních měsících trvání První republiky napříč českou i slovenskou politickou scénou, se tu vracely v míře nevídané. Od počátku října 1941 se však začala projevovat *první heydrichiáda*, která až tísnivě postihla celý domácí odboj. A tak existence Ústředního národního revolučního výboru byla až dusivě krátká; téměř se ani nestačil etablovat. Komunistický podíl na této události patří k tomu nejlepšímu v dějinách českého komunistického hnutí.

Nástup Winstona Churchilla do čela válečného kabinetu na základě britského socialistického nátlaku (zasloužil se o něj jeho budoucí poválečný nástupce v premiéřské funkci Clement Attlee, mj. účastník XVII. sjezdu ČSSDS v květnu 1937) v květnu 1940 včetně následného zhroucení francouzské Třetí republiky o měsíc později znamenal velkou vzpruhu nejen pro zahraniční druhý odboj, ale i pro britsko - sovětské (sovětskoruské) vztahy. Rušivé momenty na této cestě, jakým byla např. vzpoura komunisticky smýšlejících interbrigadistů při Benešově návštěvě v Chalmondeley, na tom nemohly nic změnit. V létě 1940 se pařížský exilový Československý národní výbor změnil v *exilovou londýnskou vládu* a do podzimu téhož roku bylo toto benešovské *prozatímní státní zřízení* doplněno o konzultativní orgán plnící úlohu válečného parlamentu *Státní radu*, v níž měli posléze svá místa i zástupci londýnské komunistické exilové reprezentace (moskevskou zastupoval korespondenčně major Bohuslav Vrbenský). Současně se navazovaly kontakty se zahraničními ambasádami, exilovými vládami a zbytkem nezávislých států světa, vesměs zakladatelskými budoucími státy budoucí *Organizace spojených národů*. Mezi nimi byla i sovětská diplomatická reprezentace vedená velkým přítelem

Československa Ivanem Michajlovičem Majským (1884 - 1975). Mezi Londýnem a Moskvou došlo k intenzivním diplomatickým kontaktům. V době, kdy se Ruskem valily *obrněné* divize wehrmacht ve znamení německého konceptu bleskové války (blitzkrieg), uznává země *reálného* socialismu poničenou československou státnost v jejích hranicích z r. 1937 (včetně Podkarpatské Rusi) a v Londýně se podepisuje druhá rusko - československá smlouva (18. července 1941, za československou stranu podepsali ministr zahraničí Jan Masaryk, za sovětskou vyslanec Ivan Majskij); do Moskvy, resp. Kujbyševa se vrací Zdeněk Fierlinger a jako náčelník československé vojenské mise přichází tehdy plukovník národní hrdina Heliodor Píka; oba byli někdejšími ruskými legionáři.

Heydrichův příchod znamenal vystupňování boje. I pro komunistickou rezistenci to znamenalo těžká postižení. Bylo zatčeno vedení ilegálního komsomolu, perzekucí byly postiženy další organizace; celkem bylo na konci r. 1941 postiženo 18 závodních buněk ilegální KSČ. 1. ledna 1942 byla ve Washingtonu vyhlášena *Deklarace Spojených národů* 26 spojeneckých států, která své účastníky zavazovala k nelítostnému boji s Paktem tří. 15. ledna 1942 byl oficiálně vyhlášen nábor do 1. československého samostatného praporu v SSSR, jehož velitelem se stal podplukovník, také někdejší ruský legionář Ludvík Svoboda. Byl to *společný úspěch obou center zahraničního odboje* a znamenal postupné posilování československé zahraniční exilové armády. Méně radostná byla pro komunisty skutečnost, že z Moskvy vyslaný podkarpatoruský výsadek byl nacisty, respektive jejich maďarskými spojenci rychle zlikvidován. Další osudovou událostí r. 1942 se stal atentát na Reinharda Heydricha 27. května, který ve svých důsledcích vedl k vystupňování nacistické perzekuce a velkým ztrátám v domácím odboji a likvidaci II. ilegálního ústředního výboru. Lidický i následné nacistické zločiny spolu se značnou vahou, která hlavně na Západě byla přikládána úspěchu atentátu na Heydricha, však celkově posílily pozici československého odboje vůbec.

Druhá heydrichiáda přechodně oslabilo i komunistický domácí odboj. Projevilo se to i na působení a následné perzekuci Molákova III. ilegálního ÚV KSČ. Oč neutěšenější byla situace domácího odboje, o to potěšitelněji se vyvíjelo postavení zahraničního druhého odboje. Ruský triumf v bitvě o Stalingrad (leden - únor 1943) i britská protiofenzíva u El-Alameinu (říjen 1942) znamenaly ztrátu strategické

iniciativy na straně Osy. Tobručká zkušenost na Západě a hrdinství československých vojáků u Sokolova v praxi osvědčily životaschopnost benešovské ideje *o nepřerušené kontinuitě československé státnosti*. Na jaře 1943 navštívil Beneš Spojené státy americké a získal tu souhlas prezidenta Roosevelta pro podpis třetí československo - sovětské smlouvy 12. prosince 1943. Exilová londýnská vláda se tak u velmocí Spojených národů dočkala *plného politického uznání* a stala se plnoprávnou válčící stranou v boji proti hrozící hnědočerné záplavě. Předpokladem tohoto vývoje byl soulad obou center zahraničního druhého odboje. Velký význam v tomto ohledu mělo rozpuštění Kominterny (15. května 1943) a Benešova moskevská rokování s exilovým vedením KSČ v Moskvě v prosinci 1943 kolem podpisu třetí smlouvy s Ruskem 12. prosince 1943. Podobně jako v prvním odboji začaly v Londýně, ale i v Moskvě počáteční práce na přípravě legislativy i reformního poválečného programu budoucího osvobozeného Československa. Patřila k nim i příprava a propracovávání německočeského transferu (odsunu).

V komunistickém odboji se znovu začaly ozývat kominternovské reminiscence včetně *snu o světové proletářské revoluci*. Specifickou formu měly na Slovensku, kde nabývaly podoby o přechodu Slovenska pod Moskvu jako další svazové socialistické republiky. Narazily však v samotném komunistickém hnutí jak v exilovém ústředí v Moskvě, tak i u sovětského vedení. Teheránská konference, po níž bylo zřejmé, že minimálně většinu československého území osvobodí Rudá armáda a osvobozená republika se stane součástí sovětské zóny, však znamenalo zvrát. V Londýně pověstný Čičajev, u východní jednotky generál NKVD Žukov a jednoznačný Stalinův tlak, *podněcovaný touhou KSČ po odvetě za rok 1920, postupně měnily politiku KSČ a nahlodávaly a tříštily sílu druhého odboje a do budoucna značně oslabovaly komunistický odboj sám*.

Sektářské momenty se objevovaly i v případě řady zprvu na Slovensku se formujících partyzánských oddílů. *Důraz na spojenectví se SSSR byl ovšem všeobecně sdílen*. Mnichovská zkušenost a protektorátní realita - pomineme-li osudy hraničářských menšin v odtržených pohraničních územích - byly dostatečně silným věcným argumentem. Na Slovensku naopak vzrůstala nespokojenost s ľudáckým režimem. Demokratická většina slovenského národa, v té době zahrnující i sociální demokraty a Šmidkeho ilegální vedení Komunistické strany Slovenska, dospěli k *Vianočnej*

! argument

dohodě, navázání kontaktu s druhým československým zahraničním odbojem a v duchu prosincových jednání Beneše s komunisty v Moskvě roku 1943 také k potřebě posílení domácího odboje včetně partyzánského hnutí. Odtud v létě 1944 vedla cesta k Slovenskému národnímu povstání, k počátkům účinné partyzánské činnosti v Česku počínaje létem a podzimem 1944. Východní Svobodova československá exilová armáda prošla těžkými boji o Kyjev a dospěla ke karpatskoduželské operaci podniknuté Rudou armádou na pomoc Slovenskému národnímu povstání.

Na konci druhé světové války byl ovšem poměr demokratických a komunistických sil poměrně harmonický a nic na tom neměnilo až sopečné úsilí Marie Švermové-Švábové při budování sítě místních a závodních organizací KSČ; strana vzrostla ze zhruba 40 000 členů na konci války během relativně krátké doby na zhruba 900 000 členů (ve válce zahynulo kolem 25 000 členů strany); byla také pokračovatelkou společných reformně komunistických (šmeralovských) myšlenek někdejšího *šmeralismu* i programatického úsilí svého manžela-národního hrdiny.

Komunistický odboj začal pookřívát v prvních měsících roku 1944. Izolované odbojové skupiny postupně navazovaly kontakty; významnou úlohu přitom sehrála odbojová skupina *Předvoj*. Významnou úlohu ztělesnil ve finální fázi druhé světové války *Josef Smrkovský* (1911 - 1974), který se jako místopředseda České národní rady stal vůdčí osobností Českého květnového povstání.

Iluze o reformní československé variantě radikálního socialismu úzce souvisela s benešovským konceptem socializující demokracie, programem *Za svobodu do nové Československé republiky* a prezidentovými úvahami v knize jeho chicagských univerzitních přednášek *Demokracie dnes a zítra* volajícími mj. po vývojově revoluční sociální, ale i makroekonomické politice, jež našla své vyústění v poválečném *Laušmanově znárodnění*, které bylo vyhlášeno podpisem posledních prezidentských dekretů 24. října 1945. To všechno bylo součástí širšího koncepčního dokumentu *Košického vládního programu* vyhlášeného krátce inauguračním dni první Fierlingerovy vlády 5. dubna 1945. Tato očekávání se opírala o Stalinův přípitek z 28. března 1945: „*My, noví slavjanofilové, jsme komunisté, chcete-li, bolševici. O nás se soudí, že chceme zavést všude sovětský řád. Tak tomu není ... My chceme, aby každý národ měl takový řád, jaký si zaslouží. My se nechystáme zavádět v*

Československu sovětský řád. ... Tady pan Beneš o tom pravděpodobně pochybuje. Připíjím na spojenectví a přátelství nezávislých slovanských národů, velkých i malých.“

9. Sovětizace Československa

Další svízeli se však stala *sovětizace* Československa. Jako by bylo dvojí vedení KSČ: to první oficiální Gottwaldovo, a pak to druhé, podporované Moskvou a navenek kryté slávou a zásluhami Rudé armády a vyztužené obavami z možné německé odvety; tyto trendy, jež sílily postupně v průběhu r. 1947, vedly posléze k procesům padesátých let a makroekonomickým malformacím československé ekonomiky.

Sovětizace Československa započala po Teheránské konferenci na počátku r. 1944. Zpočátku se soustředila do moskevského centra zahraničního odboje kolem vyslanectví, vojenské mise a východní československé armády. Generál NKVD Georgij Sergejevič Žukov (1907 - 1978) patřil k těm, kteří víceméně otevřeně mluvili o tom, kdo bude v osvobozené zemi rozhodovat o obsazení klíčových funkcí. Lidmi Moskvy byli např. Bedřich Fricke Reicin, Karel Šváb, Jindřich Plaček, Karel Vaš a soustřeďovali se kolem vojenského zpravodajství, Státní bezpečnosti Sboru národní bezpečnosti, ústřední stranické byrokracie a v dalších oblastech veřejného života. Jejich inspirací (po r. 1945 přicházeli z odboje, partyzánských oddílů, koncentračních táborů i nábohy mezi třetirepublikovými členy KSČ) byla NKVD, bulharská státní bezpečnost a také zatčení členové gestapa a sicherheitsdienstu. Členové demokratických stran v této souvislosti mluvili otevřeně o *rudém gestapismu* (komunisté šedesátých let o *porušování socialistické zákonnosti*). Vznikal systém, který v pounorovém období - zčásti již před ním - začal ohrožovat samotnou KSČ a řadu členů vedení jak KSČ, tak KSS. Výmluvný je název obsáhlé knihy historika Karla Kaplana (v první polovině šedesátých let pracovníka ideologického oddělení ÚV KSČ) *Nebezpečná bezpečnost* a vzpomínky Lubomíra Štrougala z doby jeho působení na ministerstvu vnitra (1962 - 1965) i jeho šoku z masivního porušování pounorového práva, který utrpěl, když se jako právník začal probírat svazky dokumentů z politických procesů padesátých let, které zdědil po Rudolfu Barákovi.

Během Třetí republiky se soustředil do pokusů o kompromitaci zejména prof. Vladimíra Krajiny a některých členů slovenské Demokratické strany. Proslulost si

získaly i mostecká špionážní aféra a krabičkový atentát (krčmaňský případ) i opakovaná zpochybňování soudcovské nezávislosti. Po únoru 1948 se stalo pravidlem, že o výši rozsudků v politických procesech rozhodovala skupina vybraných členů politbyra kolem Klementa Gottwalda a část aparátu ÚV KSČ kolem generálního tajemníka Slánského.

Pominout nelze ani *mráz z Kremlu*. Gottwaldovo vedení začalo být nejpozději od přelomu let 1946 - 1947 kritizováno ve stylu dvacátých a třicátých let pro svůj údajný liberalismus a měkkost. Tento nápor zesílil po vzniku *Kominformy* (Informačního byra komunistických a dělnických stran) 21. 9. - 27. 9. 1947; v Slánského vile byla instalována zvláštní anténa umožňující kdykoliv navázat spojení s Moskvou. Kominforma soustředila do jednoho celku komunistické nebo komunizující strany satelitních států a Itálie a Francie; její zrušení 17. 4. 1956 bylo jedním z prvních kroků chruščovského tání. Gottwald sice po určitou dobu těmto tlakům určitou dobu vzdoroval, aby jim posléze podlehl ve věci Rudolfa Slánského, který do té doby patřil k nejhrolivějším tlumočitelům moskevských instrukcí.

Skrytý rozměr únorových událostí zaměřených i proti tomuto ultralevému křídlu KSČ sice při slabosti demokratických sil stačil na převzetí moci, ale už nebyl s to vzdorovat sovětizaci, jak ji zakotvil IX. sjezd KSČ, který se konal ve dnech 25. - 29. května 1949. Direktivní postátňování národního hospodářství, vnucené nekritické přebírání sovětských postupů, zvyklostí i stalinistické ideologie vedlo, jak již bylo řečeno, k deformovanému vývoji ekonomiky i celé společnosti; bolestně v tomto ovzduší stonala i historická paměť, i kultura a umění (byzantinizující tzv. *socialistický realismus* např. v architektuře dnes známý jako *sorela „či stalinská secese“*). Dodnes nejsou jednoznačně známy skutečné příčiny politických procesů padesátých let. Mezi jejich prvními oběťmi byli divizní generál Heliodor Píka (*justiční vražda jménem republiky*) a národní hrdinka druhého odboje dr. Milada Horáková, které záhy přerostly i do trestního stíhání dvou budoucích československých prezidentů a válečných hrdinů druhého odboje armádního generála Ludvíka Svobody a JUDr. Augustina (Gustáva) Husáka, CSc. Jejich vrcholem, který v satelitních zemích sovětskoruského bloku neměl srovnání, byl proces s tzv. spiknutím *Rudolfa Slánského a spol.*, ve kterém shodou okolností byla odsouzena sice řada zločinců spojených s těmito skandálními zločiny tehdejší justice, ale za činy, které vyfabulovala

výhradně zruďná představivost tzv. sovětských poradců nejčastěji z řad NKVD (mimo Slánského např. Karel Šváb nebo Bedřich Reicin).

Humanistická ideologie, hlásící se k uskutečnění nejvyšších lidských ideálů, utrpěla osudová znamení, jichž se nebyla s to beze zbytku zbavit až do 17. listopadu 1989. Byl to také čas velkých deformací v kulturní politice, až umělé plakátové rozjásanosti, již mnozí podlehli, i národohospodářských malformací makro-, mezo- i mikrostrukturních. Vystupňování vojenských výdajů od r. 1951, stíny často násilné kolektivizace, zneužívání postrku (míst nuceného či přikázaného pobytu) i politováníhodné postátňování drobného a středního podnikání provázely diskriminační školskou, ale i personální politiku. Nebyly jen stíny; kulturní revoluce uvolňovala prostor pro talenty chudinských, ale i dělnických a rolnických rodin, mnohých úspěchů se docílovalo ve sportu a tělovýchově. Ale chaoticky řízená společnost režimu, plnícího často jednosměrně pokyny z Moskvy a neschopného alespoň zmenšit tíhu válečných škod (ne vše šlo svádět na nepřátele režimu), vedla k prvním projevům hospodářské emigrace těch nejschopnějších, ale také k devalvaci měny tzv. *měnovou reformou*. Nastal tak čas příkazové ekonomiky, obtížně zvladatelných zbožně peněžních vztahů, voluntaristické ignorace tržního mechanismu, jednostranného potírání lehkých průmyslů (tzv. skupiny B) ve prospěch těžkých průmyslů (tzv. skupiny A).

Ostrá rezistentní reakce zejména dělnictva (nejvýrazněji stávka v Plzni) vedla k postupnému odvratu od radikálního stalinismu a využití národohospodářských polštářů vytvořených dlouhodobě *faktickou devalvaci měny* (o své úspory přišly statisíce lidí práce). Ruské chruščovovské *tání*, zejména Chruščovův projev na XX. sjezdu KSSS v lednu 1956, vedly s určitými výkyvy k postupnému *uvolňování šroubů*. Proběhly rozsáhlé zlevňovací akce, začaly - značně nesměle - první zahraniční turistické zájezdy, byla také ukončena přidělová poválečná politika (zhruba ve stejnou dobu jako na Západě), začala být vnímána a postupně osvojována západní populární hudba. Na rozdíl např. od Maďarska byla zvládnuta vnitrostranická krize r. 1956 uspořádáním celostátní mimořádné stranické konference (11. - 15. června 1956, X. sjezd KSC spolu s parlamentními volbami proběhl r. 1954). Nicméně ještě r. 1954 docházelo k justičním vraždám a r. 1956 anachronně - již po proslulém Chruščovově

projevu - byl v Praze na Letenské pláni odhalen monstrózní Stalinův pomník přezdívaný mezi lidmi jako *fronta na chleba*.

10. Pražské jaro (Leden)

Současně je právě toto období formativní érou *generace Pražského jara*. II. sjezd Československého svazu spisovatelů (1956) otevírá možnosti stále svobodnějšího psaní, upouští se od strnulých kánonů sovětského (socialistického realismu), postupně se objevují i první známky kritického vztahu k pounorovému období. Jsou tu také první náznaky prvopočátků československé filmové vlny šedesátých let. Novotného komunistické vedení, jehož hlavním „reálsocialistickým“ počinem je zdráhavá snaha o reformy, osciluje kolem stalinistických reziduí (*kult osobnosti*) a postupně, byť často nechtěné recepce řady prvorepublikových tradic a prvků; nejvíc je tato tendence patrna na československém výstavním pavilónu na EXPO Brusel r. 1958. Z vězení se začínají vracet první političtí vězni a postupně vzniká také sílící *tlak směřující k jejich úplné rehabilitaci občanské i politické*. Dochází také - poněkud alibisticky - k potrestání některých zvláště kompromitovaných členů Státní bezpečnosti (Karel Košťál, Bohumil Doubek). Vrcholem tohoto vývoje je reforma územní správy (počet krajů se snižuje z 19 na 10 včetně Hlavního města Prahy) a značně voluntaristické prohlášení dosažení socialismu a následného budování blíže nedefinované komunistické společnosti provázené schválením a vyhlášením nové ústavy (1960).

Dobovým dramatem se stává *zhroucení třetího pětiletého plánu* do značné míry zpochybňujícího Rozsypalovu reformu z r. 1958 (vytvoření VHJ - výrobně hospodářských jednotek). V nejhorším roce této pětiletky se otevřeně objevují prvky a náznaky řízeného hospodářství (militarizované ekonomiky) přerůstající do přímého ohrožení zásobování obyvatelstva. V této tísní se Novotného vedení obrací k Ekonomickému ústavu ČSAV a týmu kolem akademika Oty Šíka. Začínají práce na další ekonomické reformě. Současně však také sílí volání po zvýšení životní úrovně, řešení bytové nouze a údržbě domovního fondu zvláště v těch krajích, kam industrializace padesátých let nedosáhla; v mnohém to platilo především pro Prahu. Naléhavým problémem pětiletky se stává i kolektivizované zemědělství. Sílí touha, ale také projevy ústřední i regionální *kultury malých forem* navazujících na tradice

prvorepublikových scén typu Burianova D 34 a Voskovcova a Werichova Osvobozeného divadla; až do počátku sedmdesátých let se tu symbolem stává Suchého a Šlitrův *Semafor* a v druhé polovině šedesátých let Svěrákovo a Smoljakovo *Divadlo Jára da Cimrmana*. Začíná také hvězdná životní dráha zpěváka národního umělce Karla Gotta. Kolem profesora národního umělce Otakara Vávry se postupně utváří skupina mladých filmařů ztělesňující *československou filmovou vlnu* šedesátých let.

Hýbat se začíná také stranická inteligence v užším slova smyslu. Platí to jak pro tu uměleckou, tak pro vědní i správní. Změny se objevují i na Vysoké stranické škole politické - Institutu společenských věd při ÚV KSČ (od r. 1966 Vysoké školy politické při ÚV KSČ). XII. sjezd Komunistické strany Československa (4. - 8. prosince 1962) vyhlásil *obrodný proces* jako základní metodu boje s porušováním *socialistické zákonnosti* leninského komunistického socialismu. První tváří tohoto boje se stal první tajemník ÚV KSČ prezident Antonín Novotný. Činnost dvou rehabilitačních komisí - *Kolderovy* a zejména *barnabitské* (jejím prosazovatelem se stal tehdejší ministr vnitra Lubomír Štrougal, mezi jejími členy byl i první tajemník Komunistické strany Slovenska Alexander Dubček) prokázala *hrůznost porušování elementárních zásad práva u členů KSČ i vězňů dobové demokratické části národa*. Výsledkem počátečních fází obrodného procesu byl zrod nové naděje a vstup řady nových členů (tehdy také do KSČ vstoupila např. zasloužilá umělkyně Vlasta Chramostová). Věc socialismu dostávala v Československu novou šanci, rodící se *progresivistické* (pokrokářské, šmeralizující) křídlo se úzce vázalo na *Novou soustavu řízení a plánování*, která byla fakticky spuštěna zasedáním ÚV KSČ 27. - 29. ledna 1965. Na veřejné scéně začaly být prezentovány první výsledky historického archivního bádání (v mnohém se tu navazovalo na liblickou konferenci Československé akademie věd z r. 1963), objevily se revize dosavadních tendenčních obrazů První republiky, a citlivější chápání osobností i odkazů prvních československých prezidentů TGM a EB. Obdobně se rozšiřoval i obzor dalších společenskovedních speciálních věd. Byly obnovovány kontakty se světovou vědou a rozvíjeny disciplíny doposud spíše přehlížené (sociologie, psychologie, genetika). Do veřejného povědomí se také prosazují mladí komunističtí novináři Československého rozhlasu a Československé televize. Novotného vedení na tento obrodný společenský socialistický pohyb nebylo

s to adekvátně reagovat a postupně s ním kolem poloviny šedesátých let ztrácelo kontakt; jeho snahy o návrat metod padesátých let však ztroskotaly.

Víc než napadnutelná vzdělanostní a kulturní úroveň komunistické stranické byrokracie, zděděné namnoze ještě z padesátých let, a sílící náznaky systémových změn vytvářely tlak na tyto kdysi vesměs dělníky, u nichž často nepostačovaly ani jejich zásluhy z druhého odboje; naopak u některých z nich vyvstávaly stíny vzpomínek na dobu politických procesů. Ztělesněním popisovaných tendencí byl třetí komunistický prezident Antonín Novotný. Křečovitě snahy těchto lidí o znovuzkříšení, jak se dobově říkalo *administrativních a direktivních metod*, narážely na sílící odpor reformního proudu i ty členy stranického vedení, kteří chtěli pounorový systém rehabilitovat pod novým názvem *socialismu s lidskou tváří*. Ještě o poznání radikálnější v tomto směru byli příslušníci stranické inteligence typu Pavla Kohouta, Kamila Wintera, Jana Procházky, Milana Jungmanna, Miloše Picka, Čestmíra Kožušníka, Otakara Turka, Miloše Hájka, Josefa Macka, Jaroslava Kladivý, Pavla Machonina a mnoha dalších. K nim se připojovali příslušníci starší ještě prvorepublikové generace jako byl Josef Smrkovský, František Kriegel, Josef Pavel a osobnosti nejmladší generace stranického vedení Čestmír Císař, Alexander Dubček, Ota Šik, Oldřich Černík, Lubomír Štrougal, Věněk Šilhán, v mnohém i Gustáv Husák a zakládající členka KSČ a Gottwaldova vedení Marie Švermová-Švábová. Pro všechny tyto lidi bez rozdílu byla KSČ přirozeně chápanou vedoucí silou v systému Národní fronty společenských organizací; vyrůstalo to z dobové každodennosti režimu. Oživaly přitom, aniž si to jejich nositelé ve své většině uvědomovali, myšlenky téměř zapomenutého tzv. *šmeralismu* i volebního programu KSČ z r. 1946. Ožívat ale začali i pamětníci První a Třetí republiky, křísily se prvky starých politických spolenectví z konce třicátých a první poloviny čtyřicátých let.

Situace druhé poloviny šedesátých let v některých ohledech připomínala události z počátků československé státnosti. Mnoho iluzí o konkrétní podobě humanizované socialistické zákonnosti, hledání konkrétní podoby hospodářských politik, přinášejících zvýšenou prosperitu národního hospodářství (nejúspěšnějším rokem socialistického komunistického režimu byl rok 1968), přežívající iluze o Západu i SSSR a nejistota provázející výhledy do vzdálenější budoucnosti; tak se jevily poměry nejinformovanějším a nejprozíravějším komunistům té doby. Jistotou bylo

neoddiskutovatelné zachování Varšavské smlouvy i Rady vzájemné hospodářské pomoci a pak boj o budoucí, demokratičtější tvář strany. Stalinizující a stalinistické režimy tzv. bratrských zemí, propadajících se do dluhů a uzavřených v krunýři psychologie válečných komunismů, *Leden i obrodný proces* vnímaly se stoupajícím znepokojením: co kdyby se vnitroblokovou stabilitu zachovávající československý bacil dostal i k nim? Jejich situace se v mnohém blížila neustále slábnoucímu postavení Antonína Novotného.

Pročítáme-li přípravné materiály vysočanského sjezdu, vidíme, že plnou jistotu neměli ani reformně komunističtí *progresivisté*. Předpokládalo se zhruba dvouleté přechodné období, během kterého se měla zjišťovat nejen další strategie hospodářských reforem, ale také budoucího politického uspořádání. Ideovým fundamentem Ledna (Pražského jara) byly tři týmy: *Rychtův* (civilizačně kulturní), *Mlynářův* (reforma politického systému) a *Šikův* (hospodářské reformy se sociálně citlivým obnažením tržního mechanismu). Klíčový význam měl programatický dokument *Civilizace na rozcestí*, původně podkladový materiál XIII. sjezdu KSČ (24. - 28. duben 1966). Mj. měla být revidována i jednotná kandidátní listina Národní fronty a připuštěno vícero kandidátních listin; uvažovalo se rovněž o zpracování dlouhodobého programového dokumentu KSČ.

Jakousi generální zkouškou měl být mimořádný XIV. sjezd, zvaný *vysočanský*; vlna okresních a krajských volebních konferencí, konaných během května a června 1968, byla znovuoživením vnitrostranické demokracie z let Třetí republiky. Někteří vedoucí funkcionáři jako Vasil Biľak už nebyli zvoleni ani delegáty; konfrontováni s perspektivou návratů do svých původních profesí objevili v sobě pozoruhodný stalinistickým kalem se vyznačující „*proletářský internacionalismus*“. Stali se pátou kolonou Ledna. Odtud vedla cesta k *zvacímu dopisu* (3. srpen 1968, jeho signatáři byla prosovětskoruská skupinka Aloise Indry, Vasila Biľaka, Oldřicha Švestky, Drahomíra Koldera a Antonína Kapka) a 21. srpnu. A také k *pádu Pražského jara*, byť šmeralizující *progresivisté* nikdy nerezignovali na mocenské, ústavně zakotvené mocenské výsady KSČ (vedoucí úlohu strany) a ve skutečně svobodných volbách by KSČ r. 1968 podle dobových sociologických výzkumů dostala kolem 65 % hlasů. Zdá se, že právě to prosazovatele ostudných myšlenek *Moskevských protokolů* děsilo nejvíce zejména proto, že ústavně zakotvenou vedoucí úlohu strany sdílela zřejmě

většina tehdejší veřejnosti (např. národní umělec Jan Werich). Když se uvnitř komunistického hnutí srovnávalo Pražské jaro s maďarským povstáním, jeho převládající komunistický - byť ne zcela úplný - ráz byl v osmdesátých letech *dodatečně uznán*.

11. Nástup normalizace

A tak se 21. srpen 1968 stal historickým umíráčkem stalinistického komunismu hobsbawmoského krátkého XX. století (1917 - 1991). To byl i osud vysočanského sjezdu, který proběhl mimo hlavně okupačních tanků a dokonale zpřeházel původní plány Varšavské smlouvy. Možnosti boje proti okupaci však byly víc než omezené. Trvalo více než tři roky než režimistický (normalizační, restalinizační) XIV. sjezd KSČ (25. - 29. května 1971) kodifikoval bilákovské *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*. Již od podzimu 1969 probíhaly čistky (výměna členských průkazů) doprovázené zkoumáním názorů na ruskou agresi. Ze strany takto bylo vyloučeno kolem 450 000 členů. Současně byly do značné míry opuštěny zásady ekonomických reforem šedesátých let. Tento způsob hospodářství silně utrpěl *dvěma ropnými šoky* sedmdesátých let (1973 - 1974 a 1979 - 1980). Jestliže direktivní sovětský model mohl být pokládán ještě v první polovině šedesátých let za konkurenceschopný, na konci sedmdesátých let symbolizoval *epochu stagnace*. V plném rozsahu to platilo i pro Československo postižené navíc *klimatickým šokem* (zima 1978 - 1979). Mimoto manévrovací prostor sovětizované části Evropy značně zúžil podpis helsinského *Závěrečného aktu* (1975), který otevřel prostor pro režimní opozici, již v československých podmínkách odpor proti normalizačnímu režimu sjednotil od trockizujícího komunismu až po konzervativce. Tvrdošíjnost režimu oproti *Chartě 77* (vznikla během zimy 1977) nebyla známkou síly, ale naopak slabosti a postupně narůstající krize dosavadního způsobu řízení společnosti z vývojově silící bezradnosti; léčba čerta Mefistem historicky postupně selhávala.

Na druhou stranu nebylo možné tak lehce rezignovat na hospodářské přínosy druhé poloviny šedesátých let, zejména velké pokroky v kolektivizovaném zemědělství ať už ve státních statcích, nebo jednotných zemědělských družstvech, jejichž přidružené výroby se staly silným místem v *úzkých profilech* zásobování obyvatelstva. Probíhala poměrně velkorysá obnova kulturního dědictví, zmohutněla

a asi vůbec nejvyšších počtů dosáhla bytová výstavba spojená s občanskou vybaveností a realizací zásadních staveb, jakými byly výstavba pražského metra (1974, 1978, 1985) nebo páteřní dálnice Praha - Brno - Bratislava (předána 1981). Důležitá byla také obnova Národního divadla (1977 - 1983) doplněná stavbou Nové scény nebo avantgardní stavba horského hotelu Ještěd (1967 - 1973). Bylo dosaženo takřka úplné potravinové soběstačnosti (v další etapě kolektivizace vznikaly *střediskové obce* kolem velkých scelených JZD a státních statků). Zanedbatelnou nebyla ani rozsáhlá knižní produkce velkých nakladatelských domů navazující na obdobné trendy šedesátých let. Ne nadarmo však vznikl, inspirován sovětským příkladem, zprvu Kabinet prognóz ČSAV (1984 - 1985) a posléze velký akademický Prognostický ústav ČSAV (1986 - 1993), jejichž původním posláním bylo řešení úzkých a slabých míst československé společnosti vůbec, shrnutých do *Souhrnné prognózy ČSSR do r. 2010*; podporovatelem a inspirátorem založení ústavu byl Lubomír Štrougal.

Poměrně přesně aktuální situaci ČSSR prakticky v předvečer 17. listopadu 1989 ve Federálním shromáždění postihl premiér Ladislav Adamec: *„Nedostatečnou účinnost ekonomické motivace výroby a obchodu nelze trvale ničím nahradit. Starost o trvalý dostatek běžného zboží je společným úkolem výrobních a obchodních podniků. Představy, že věci vyřešíme rychle a snadno cestou direktivních příkazů nebo administrativních zákazů, neodpovídají pravdě. ... možnosti individuálního podnikání se však dosud využívají málo - zejména na společensky nejpotřebnějších úsecích - , i když jsme tuto činnost v daňové a úvěrové oblasti dále zvýhodnili. ... Často slyšíme otázku, zda se již v příštím roce podaří dát do pořádku dodavatelsko-odběratelské vztahy, odstranit nezdravou převahu poptávky nad nabídkou. Otevřeně odpovídáme, že ne, i když usilujeme o zlepšení. Především proto, že tyto hluboké disproporce jsou založeny v samotném plánu 8. pětiletky. Mnozí z nás si jistě vzpomenou, že k dynamice této pětiletky byly rozporné přístupy ... Plán však nezaložil nezbytné předpoklady, zejména strukturálními změnami a přínosem vědeckotechnického pokroku. Tím se stalo, že podnikům chybí suroviny a materiály - za první tři léta 8. pětiletky v objemu za několik desítek miliard Kčs. Toto množství je tuzemskou výrobou nenahraditelné. ... Za určující považujeme prioritu*

! argument

ekonomických kritérií - rozvíjet pouze efektivní a naopak rušit neefektivní výroby. ... Ve světě je to běžné a my nemáme na vybranou.“

Základním problémem normalizace byla *ekonomická výkonnost* země. Od počátku osmdesátých let na ni dolehly následky obou ropných šoků i stagnující sovětská ekonomika a s ní úzce spojený kontraproduktivní vývoz *revoluce*, před nímž zvláště naléhavě varoval Lenin. Vrcholem těchto poststalinských voluntarismů rychle stárnoucího brežněvovského vedení KSSS se stala afghánská válka, tolik připomínající válku krymskou. Už u Jurije Vladimiroviče Andropova (1982 - 1984) se objevily první náznaky imperativu zásadní změny dosavadního kurzu, jež dále rozvinul jeho oblíbenec Michail Sergejevič Gorbačov (1985 - 1991). Začala slábnout dosavadní pevná vazba na SSSR; nastával rozporuplný čas *desovětizace* také československé společnosti.

Od r. 1982 se objevily první náznaky návratu k volebnímu doporučení Souhrnné prognózy Prognostického ústavu zhruba od přelomu let 1986 - 1987 přímo i nepřímo naznačující nutnost revize *Poučení z krizového vývoje*. Stranická pravice kolem Vasilu Biľaka však houževnatě bránila aktualizované linii leninského NEPu; Prognostický ústav ČSAV se znelíbil (o jeho likvidaci předsednictvo ÚV KSČ rozhodlo 14. listopadu 1989). Oddalování reform na druhou stranu naopak ohlašovaných přispívalo zpětnovazebně ke slábnutí vedení KSČ; r. 1988 demisionoval z nejvyšších funkcí Lubomír Štrougal, momenty naprosté rezignace se objevovaly i u jeho nástupce Adamce. Dobovou situaci pocitů posledního vedení KSČ dobově nejvýstižněji komentoval generální tajemník ÚV KSČ Miloš-Milouš Jakeš: „*J sme sami jako kůl v plotě*“.

13. Polistopadové zamyšlení

Slabostí režimu, nadto oslabeného i moskevským vzdálením, sílila opozice. Dopady připravované *maltské dohody* SSSR - USA (podepsána 3. prosince 1989) zvýraznily v politických vedeních sovětizovaných (satelitních) států nejistotu a zmatek. Spouštěcím mechanismem zvratu se v československém případě stalo 50. výročí *Mezinárodního dne studentva*. Pietní shromáždění, organizované Socialistickým svazem mládeže, zrušilo snad samo sobě domluvený program a vydalo se z Albertova mimo povolenou trasu obchodu do centra města. Na Národní třídě se střetlo s

připravenými příslušníky pohotovostního pluku Sboru národní bezpečnosti a neověřená zvěst o údajné smrti neexistujícího studenta Růžičky (ve skutečnosti nižšího důstojníka Státní bezpečnosti Zifčáka) vedla v poslední listopadové dekádě k vlně masových demonstrací, které vedly ke vzniku *Občanského fóra* a *Verejnosti proti násilíu*. Kulaté stoly, které se ve vznícené atmosféře konaly po zbytek roku, vynesly po Husákově demisi do prezidentského křesla 29. prosince 1989 Václava Havla a o den dříve Alexandra Dubčeka do čela Federálního shromáždění. Zrušení ústavního článku o vedoucí úloze Komunistické strany Československa předešlo postupné ztráty mechanismů mocenského monopolu, jak vznikaly od únorového zvratu r. 1948; tento proces se v nastalém vnitrokomunistickém zmatku ještě urychlil v úzké vazbě na vystupování desítek a stovek tisíců členů z KSČ tentokrát bez čistek. *Ze státostrany se stávala politická demokratická strana se zátěží - dodnes ne zcela překonanou - před- i pouťorových resentmentů.*

Zbývá otázka po smyslu a vymezení podstaty komunistického hnutí, postižení jejího polistopadového stavu, časově postihujícího takřka třetinu jeho existence i otázce po možných východiscích z jeho současného stavu. Otázka nesnadná a bolestná volající po chirurgické neosobnosti a oproštěné věčnosti. Téma ne zcela zralé, ale o to více odpovědné a nepřesahující kritické meze kritického věčného zamyšlení. Tedy odpovědi svou povahou nutně diskusní a neoslňivé.

Po rozpadu KSČ zprvu na federativní a později do dvou národních subjektů se dominantním nástupcem a nejprestižnějším subjektem v tříšti komunistického hnutí stala Komunistická strana Čech a Moravy. Ostatní polistopadové komunistické subjekty (Strana Levý blok, Hnutí sociální spravedlnosti, Demokratická strana práce, Strana demokratického socialismu, obě Komunistické strany Československa) byly poměrně rychle marginalizovány, zatímco KSČM prokázala čtvrtstoletou odolnost a stala se jedním z nejsilnějších subjektů evropského komunistického hnutí na přelomu XX. a XXI. století. Třebaže uvnitř komunistického hnutí existovaly a snad i existují snahy o rozvíjení ideového odkazu hnutí minulosti, v průběhu polistopadové doby převládly agendy ryze praktickopolitických aktivit všeho druhu, které posléze víceméně splynuly se současnou českou politickou scénou a jejím autodegradujícím směřováním.

Počáteční stádium vzduťého antikomunismu posléze vyhaslo během druhého polistopadového desetiletí generačně i nástupem tzv. postmodernity, která v nejrůznějších formách neoliberalismu v podstatě reflektuje klasický liberalismus 19. století doplněný obdobně zaměřeným konzervativismem nezřídka křesťanskoklerikálního zaměření. Strádání včerejška vystřídala oslabující prosperita dneška zděděná ze sociálního státu poválečného zlatého věku; bohatí těžící z neustálých pokroků technologií tak v diskrétnu cenzury nadbytečných informací skrývajících ty skutečně podstatné zprávy o narůstajících sociálních nerovnostech bohatnou na úkor středních a chudinských vrstev. Objektivní, zpětně ověřitelná pravda byla a je nahrazována deformovanou abstraktně formalistní korektností, jež je vlastně svým opakem; *naše doba se stává hodnotově rozmazanou*.

Nastala mravní koroze původních hodnot a ideálů. Jedním z jejích klíčových projevů se stává jev charakterizovatelný jako *bezděčná adorace podprůměru*. Současné komunistické hnutí není nepoznamenáno tímto sesuvem - jako celá česká a evropská společnost. Připojíme-li k tomu až zbytečně tápavou dějinnou cestu-sebereflexi československého a českého komunistického hnutí postčeskoslovenského období, rýsuje se tu několik zřejmých premis. Do značné míry se týkají i druhého proudu kdysi jednotného hnutí - socialistického dělnického hnutí sdruženého v také upadající Socialistické internacionále.

V praktické (výkonné) politice se tento všeobecný pokles kulturnosti (vzdělanosti) projevuje *postupným zapomínáním řemesla* (její technické, formální stránky). Zprvu se oživši historická paměť vyjevila jako resentimenty dávnější i bližší historické minulosti, aby se - doslova před očima - přetavila do svého opaku: sebestředného konzumně (spotřebitelsky, kořistně, a tím i nanejvýš povrchně) prožívaného současného času. Bohužel ale všechny levicové politické subjekty v lepším případě nepřesáhly úroveň parlamentních politických stran (ve stylu Petroniovy *Hostiny u Trimalchiona*). Postupující sociální atomizace a všeobecně sdílená nechuť k společenské odpovědnosti se nemohla neprojevit i na levici zvláště, když rozhodná část jejich tradičních podporovatelů přešla v druhé části komunistického čtyřicetiletí do dolních a středních pater středních vrstev. Nejen komunisté se ale nestali současně silnými politickými hnutími svých generačně předcházejících předků a ztroskotali na své neschopnosti přesvědčovat střední vrstvy. Profesionální dovednosti

včetně nových forem řízení (managementu, menedžmentu) musí být integrovány do klasického systému levicových hodnot. Není možné čekat na zázraky politických revolucí: byť je nelze vyloučit a zavrhnout, východiskem-inspirací, nikoliv všeřešením, je čínská cesta přizpůsobená poměrům té které země a rozvržená na desetiletí dopředu.

V praktických úlohách všedního dne opakovaně i levicová politika v řadě případů často selhala; ideje, ke kterým se hlásila, se staly pro tyto lidi-voliče-sympatizanty rozmazanými; orientace na pomyslné individuální kariéry spolehlivě zničily její renomé. A tak faktické nezvládnutí těchto úloh přes úsilí, které bylo v tomto ohledu vynaloženo, a posléze podlehnutí rutinní značně oportunní politice založilo *trajektorie postupného sestupu do politického podpalubí*. Takže značná část mých doporučení se netýká oslnivých intelektuálních výbojů, jak jsem již naznačil, ale právě oněch *protivně prozaických základů*.

Především je nutné rozhlížet se kolem sebe v naší současnosti. Má-li být ideologie a programatika přesvědčivá, je nutné *věcně* - nikoliv však populisticky - odpovídat na potřeby sympatizantů a voličů. Ledacos lze prosadit, ale ne vždycky. Schopnost kompromisu a širšího konsensu není oportunismem, je-li podložena individuální mravností a slušností i seriózní odborností, ale také schopností přenášet podněty v krátkých časových posuvech na místa, která jsou kompetentní je řešit - záporně i kladně zodpověditelných. Při zachování všech demokratických mechanismů a postupů je nutné dbát především o určité jistoty těchto *lidí práce*. Jednoznačná odpověď pro převládající diletantismus doby na tyto „technické“ otázky je krajně nesnadná nejen na levici, ale právě tak na pravici.

Otázka historické paměti je z tohoto hlediska otázkou po *anamnéze* základních přístupů. Je zřejmé, že nic z dosavadních revolučních zkušeností by nemělo být zapomínáno. Z druhé strany všechno, co vykonal socialistický proud, není a priori zavrženíhodné. Odkaz našich prvních prezidentů TGM a EB i jejich důraz na individuální odpovědnost a mravnost (humanitní a socializující demokracie) tuto zkušenost jen dále obohacují a rozvíjejí. Má blízko k reformně komunistické tradici, u jejíž kořenů stojí Šmeral, a na něž navazují Šverma, Šilhán a Ransdorf. S tím úzce souvisí i *princip kultivovaného výkonu* agend politické všednodennosti, který je

založen na kvalitě a výběru; tak se jedinci dostávají na ta místa, v nichž jejich kvality vyniknou nejspíše. Důsledné uplatňování dialektického materialismu by v praktické politice mělo vést k respektování dialektiky obecného, zvláštního a jedinečného. Prevence fráze vede k respektování sociální pestrosti, k vyhledávání a posilování toho, co spojuje a povznáší, a naopak k potlačování tříštících prvků a tendencí; k tomu patří i kultura permanentního transgeneračního dialogu, v němž jsou učící současně vyučovanými a naopak. Různé formy NEP, trest' Leninova odkazu i současného úsilí Komunistické strany Číny, jsou možnými inspiracemi na této cestě. To jen naznačuje skutečnou váhu nároků na odborná zázemí levice.

Z těchto výchozích zdrojů by měla být povzbuzována a kultivována *praktická politika hmatatelných kroků* jako východisko programatické tvorby. Obnova klasické struktury-hnutí je odkazem ČSSDSD; mládežnická, ženská, tělocvičná (sportovní), kulturně vědecká, odborová, družstevní, ale také podnikatelská *zájmová složka* využívající dnes už samozřejmých možností elektronické gramotnosti stejně tak jako znalosti praktického vedení schůzí, pořizování soustavných informací jsou základem možné cesty vedoucí k dosahování nových úspěchů včetně naplňování dlouhodobých cílů komunistického a vůbec socialistického hnutí. Potenciální podněty skýtá i informace o vývoji a možnostech kibuců. Aniž by se pomíjely zájmy a potřeby chudinské vrstvy, rozhodující pro budoucnost české levice je vztah ke středním vrstvám a nalézání přesvědčivé programové náplně.

Jakkoliv se tyto podněty vzhledem k aktuální situaci české levice mohou zdát formou science fiction, někde tudy vede cesta do rozumnější levicové budoucnosti. Ve světě pozdního kapitalismu, v němž žijeme, se budoucnost Evropy i Západu jako celku zdá být spíše chmurnou; o to více platí heslo Římského klubu *myslet globálně, jednat lokálně*. Jednat leninsky, aniž by této velké osobnosti ruských dějin byl přiznáván nadměrný význam; docenění a obohacování odkazu evropského klasického sociálního státu třetí čtvrtiny XX. století (kam spadá i Pražské jaro) včetně renesance kritického myšlení a hledání na rozmezí historických odkazů KSČ, ČSSDSD a ČSNS je cestou sice dnes obtížně představitelnou, ale nikoli nenadějnou.

Sledování globálního vývoje lidstva je další velkou výzvou, se kterou souvisí i *obnovení významu a váhy globálních socialistických struktur*. Dialektický i historický

materialismus jsou také nejlepší metodou pro důsledné vysledování historického zhroucení stalinistického (reálného) direktivně socialistického modelu krátkého XX. století. Naděje je zakotvena v sociálně revolučních cyklech; je-li marxismus Hubbleovým teleskopem ducha do vesmíru lidského poznání nastupující komunistické éry, je masarykovský a benešovský odkaz lupou po dějích naší všednodennosti a sociálních mezzo- a mikrostruktur rodinou počínaje. Humánně orientovaná ekologie je strategií přežívání našeho lidského živočišného druhu, bez kterého biodiverzita a rozmanitost bioty jsou nepředstavitelné. Totéž lze říci i o kosmonautice, byť zde se zdá být čas krajních limitů *velmi* vzdálen. O to bližší a naléhavější je stále citelnější potřeba *celoplanetární emancipační integrace*.

Osvícenství i socialismus volají. Jsme schopni - či budeme schopni - na toto volání adekvátně odpovídat?

! argument